

LIGET

2023-2
február

TARTALOMJEGYZÉK [XXXVI. évfolyam 2. szám]

Taizs Gergő DINNYELÉ; LÁTSZÓLAG	4
Nacsinák Gergely András SZAVAKBÓL HIDAT	8
Lendvai Zalán ÓDA A JÓINDULATÚ TAXISOFŐRÖKHÖZ; ÓDA A LEGONDOLHATÓ FÜRDŐRUHÁKHOZ	16
Kapitány Máté SAKK	20
Handi Péter MUTATVÁNY	31
Czilczer Olga EZ AZ ILLATOS KEHELY; LÁTKÉP AFRIKA	33
HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL	
Szirmai Panni VÍZTÜKÖR	37

Tallár Ferenc | **MAJOMKETREC, VALLÁSOS VILÁGELUTASÍTÁS
ÉS SZABADSÁG** 39

Kiss Lajos András | **A TECHNOFILIA ÉS A TECHNOFÓBIA
KÖZÖTT** 65

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Taizs Gergő

DINNYELÉ

2023-02-10 | **VERS**

mindenkire emlékeztetsz
felismerem benned
múltam és jövőm
összes rezdülését

a padot a parkban
a bécsi adventet
a színlelt jegyességet

az otthon fogalmát

és sorolhatnám tovább
de a végtelennek
nincs formája csak
észrevétlen kezdete

talán nem is tudsz róla
hogy egész világomat
hordozod magadban
és minél távolabb kerülsz

tőlem annál távolabb
kerülök magamtól
város ország földrész
helyett már csak a bolygó

közös míg a folyton
kelő napot kergeted
világtalan tapogatom
testmeleg emlékedet

(természetes színezék vagy
meg-megújuló stimuláns
adalékmentes dinnyelé
a hold látható oldalán)

kép | adobe.com

Taizs Gergő

LÁTSZÓLAG

2023-02-21 | **VERS**

Tíz éve nem találkoztunk.
Éppen ennyi ideig tart,
fejtegetted, míg az emberi test
összes sejtje lecserélődik.
A holdfázisokra hivatkoztál
és emberciklusnak nevezted,
ami újembertől újemberig tart:
a létezés újrarátegződik,
a szervezeten belüli arányok
finoman eltolódnak.
Önmagunk parafrázisa leszünk,
mégis szeretnénk hinni
a lakályos változatlanságban,
hogy a valóság nem vibráló
tükörkép, nem *előbb*
ígért üdv, aztán délibáb,
hogy arcunk az enyhe eróziót
– a mélyülő árkokat, az épülő halmokat –
leszámítva ugyanúgy veri vissza
a fényt, mint azelőtt, és ez
ne tévesszen meg, mondtad,
hiszen régebben, szombat
éji korzóink során a holdfénytől
is leburnultunk, de ábrándos
bőrünkön mostanra kormossá
kérgesültek túlviselt dolgaink.
(Tíz éve nem találkoztunk,
mondod majd egyszer ismét
valakinek, aki felismer-
hetetlenségig hasonlít rám.)

Nacsinák Gergely András

SZAVAKBÓL HIDAT

2023-02-03 | ESSZÉ

*Megfoghatatlan vagyok e világon,
mert éppoly otthonosan lakozom a holtak,
mint a meg nem születettek közt.
Valamivel közelebb a teremtés szívéhez, mint szokásos.
És mégsem elég közel.*

*

Úgy emlékszem, haszid tanítóbeszéd, mi más lehetne.

A tanítás így szól: ha majd eljön a Messiás, hogy ráncba szedje a már teljesen kizökkent világot, nem áll neki fenekestül felforgatni azt. Éppen csak kicsit mozdítja el a dolgokat: valamivel odébb helyez egy-egy bokrot, épületet, sziklatömböt. Mint amikor a festő alig észrevehetően változtat valamit modellje beállításán, vagy a fotográfus, ha néhány millimétert állít az optikán. Ahogy a háziasszony rendezi el a terítéket, a virágkötő a csokrot. A Messiás tehát nem kiforgatja a sarkaiból, hanem *megigazítja* a teremtést. Ebből pedig az következik – mondotta a jó eséllyel haszid, de mindenképpen bölcs rabbi –, hogy világunk jelen állapotában sincs végtelenül messze a Paradicsomtól; csak hogy mi nem ismerjük a mértéket, amellyel helyre lehet állítani azt.

A Messiás: a mérték ismerője.

A művészetben, ha nem is mindig, de sokszor, kísérlet történik az elveszített mérték megtalálására. Messiási becsvágyról van szó tehát, de leszűkített, ha úgy tetszik, laboratóriumi léptékben: egy vászon, egy papírlap, egy kötömb, a látható szintartomány vagy a füllel hallható hangok által kijelölt világban: a művész ezért is hisz oly elvakultan alkotásában – legalábbis ameddig bíbelődik vele –, mint a megváltásban.

**felhőket terelni erre meg
arra**

A Messiással ellentétben az ember
nem ismeri a mértéket, és alighanem
ez valamennyi bűnének és

szerencsétlenségének forrása. Ha – esetleg helyénvalóan – fölismeri, hogy ez így nem mehet tovább, a világon márpedig változtatni kell, mindjárt emberfeletti tartományokban gondolkodik, társadalmat akar megreformálni, gondolkodást forradalmasítani, törvényeket hozni, országhatárokat helyezni odébb vagy visszább, folyók irányát megszabni, felhőket terelni erre meg arra, a múltat végképp eltörölni, esetleg pont fordítva, végérvényesen konzerválni. Mindezt lehetőleg egyszerre. Azaz csupa olyasmit, amit a haszid rabbi szerinti Messiás egyáltalában nem tenne. Pedig, ha valakinek, neki még jogában is állna, tán még a munkaköri leírásában is szerepel.

Az ember rendszerint a maga megigazításához is így fog hozzá, ilyen lendülettel: eszelősen variál, többnyire azon, ami a keze ügyébe esik: átrendezi a lakását, lecseréli az autóját vagy a hazáját, de ezek költséges dolgok, tehát inkább szakállt növeszt, hajszínt vagy szerelmet cserél, minden átmenet nélkül vallásos lesz vagy aposztata, meghízik, lefogy – esetleg meghal, azt képzelve, hogy attól másmilyen lesz a világ; de attól tartok, a másvilág is ugyanez, ezek mindegyike kivétel nélkül pótcselekvés abból adódóan, hogy a mértéket nem ismerjük. Mert ha ismernénk, volna bátorságunk a lényeges dolgokhoz nyúlni, éspedig nem hentes módjára, hanem tapintatosan, éppen azt, és csak annyira igazítva meg, hogy a Pokolból kirajzolódjon a Paradicsom.

Viszont a mérték ismerete, e messiási kiváltság híján ötletszerű kapkodás lesz: pepecselés vagy túl grandiózus, vagy túl lényegtelen dolgokkal; mindkettő ugyanannyira fölösleges rövid távon, mint amilyen káros hosszú távon; akkor már becsületesebb az úgynevezett művész hozzáállása, aki mindezt egy vászonnyi, egy papírlapnyi vagy egy kötömbnyi léptékben próbálgatja. Igaz, ez nem feltétlenül óvja meg: ha más területre, az úgynevezett társadalom, az erkölcs vagy az elvek területére téved, esetenként ő is képes ugyanolyan badarságokat összehordani, mint bárki más. A laboratóriumi körülmények között kivitelezett megváltás, még ha sikeresnek bizonyul is helyben, úgy látszik, nem vihető át a világ többi részére. Más szóval: nem következik belőle semmi. Legalábbis nem közvetlenül.

Mellesleg, ez a művészek hallatlan szerencséje. Mert bár ebbe az úgymond visszhangtalanságba meg a felesleges erőlködésbe bele is bolondulhat *privátim*, rámehet az egzisztenciája, az egészsége, és a karrierje – amennyiben csakugyan az égiek kegyeltje, máskülönben meggazdagszik –, végső soron mégis ez a következménytelenség védi meg attól, hogy a Messiás helyére pályázzon. Lásd Platón józanító szürakuszai afférját.

ezt az egyet keressük

A Messiás a mérték ismerője, mégpedig a teremtés mértékéé: láthatóké és láthatatlanoké, csillagködöké és bakteriális parányoké, anyagé és szellemé: az ember pedig ismeri ugyan a dolgokat – mi tagadás, eléggé ügyesen igazodik el közöttük, többet és többet derít fel

belőlük, és ez egyre elégedettebbé teszi –, ámde a legcsekélyebb fogalma sincs arról, mihez lehetne velük kezdeni, és hogyan lesz ebből a sok mindenből egyvalami: üdvösség, ugyanis. Hiszen bevallva-bevallatlanul, ebben a sok mindenben konokul ezt az egyet keressük; titkon remélve, hogy a világ ismeretének következménye a végső ismeret lesz, amikor valahára minden, de minden a helyére kerül. Így állítjuk az ismeretet a Messiás helyére, csak mert szégyenlősségünkben nem merjük azt a szót kimondani, amit a haszid rabbi igen.

Ennyit a tanítóbeszédéről, amelynek eredeti változatában a festő és a fotográfus, a háziasszony és a virágkötő természetesen nem szerepelnek. De az elején idézett vers olvastán mindjárt ez jutott az eszembe. Hogy miért épp ez, egyelőre nem tudnám megmondani: nem másért bajmódom itt azzal, hogy szavakból hidat verjek a verssorok és – egyre biztosabb vagyok benne – a haszid rabbi tanítása közé.

*

A szöveg elején idézett verssorok Paul Klee első és utolsó önálló kiállításain voltak olvashatók: első ízben az 1920-ban, Münchenben rendezett tárlaton, utolsóként pedig a sírkövén. Szép keret, van benne valami, ami arra a bizonyos mértékre emlékeztet.

Diesseitig – „emitt”, „ezen az oldalon”, kicsit emelkedettebben: „e világon”. Emitt megfoghatatlan – amott? Ha valaki, aki már megszületett, de még nem halott, tehát az „e világ” tartozéka, mégis a holtak és meg-nem-születettek körében honos, őt minek nevezzük? A meg-nem-születetteknek nincsen még nevük, a halottaknak pedig már egyebük sincsen: névvé váltak egészen. Igaza van a versnek: a Névtelen és a Pusztaság közötti határvonal valóban megfoghatatlan. Noha ismerünk olyat, akiben ez a kettő összeér, és jobb híján Istennek nevezzük.

Izzásom inkább a holtak és a meg nem születettek fajából való. Nem csoda, hogy több szeretetre talál. A nemes érzékiség sokakat vonz magához melengetőn. [1]

Újszülöttek és angyalok láthatnak így.

A dolgok körvonala halvány, épp csak kivehető; tömörségük, súlyuk még egyáltalán nincs, de már övék az izzás, a szín kegyelme. Akár egy örökös hajnalban, amely a létezők saját hajnala.

Még mielőtt önmagába sápadna minden, közönségessé alvadva.

A művészet olyan, mint a teremtés; az első és utolsó napon érvényes.

Amiből következik, hogy a kettő közti ív bármely pontján nem az. A teremtésnek is, a messiási mozdulatnak is van következménye: egyiknek a létezés maga, a másiknak annak kiteljesítése, az üdvösség. Az alkotás azonban *hasonlat*. „olyan, mint” – a hasonlat pedig szép és találó lehet, de megváltást remélni tőle felesleges. Viszont olyasvalamit tud, amit semmi más: kirajzolja, láthatóvá teszi az ívet a kezdő- és végpont között.

Ahogy a dolgokat a hajnal.

A művészet teremtéshasonlat. Istent sem különösebben foglalkoztatják a jelen esetleges stádiumai.

mindig csak stádium

Teremtéshasonlat, amennyiben az alakulást, a felragyogást, a folyamatot tükrözi. „Klee művészetének igazi helye a látható és a láthatatlan, a kész forma, és a mindig

beteljesítendő megformálási folyamat közötti határ: ha az előbbi szakasz olyan tárgyakkal ajándékoz meg, amelyek elrejtik értelmüket, az utóbbi feltárja ezt az értelmet, nem olyasvalamiként, ami egyszer s mindenkorra a miénk, hanem amire újra és újra rá kell csodálkoznunk. Klee festészete pontosan ez: kérdésvetés” – írja a filozófus Di Giacomo. ^[2] A forma, a megformált, a „kész” dolog mindig csak stádiumnak bizonyul, a véglegesség illúziójával kecsgetve. Klee minden képe az „épp-hogy-láthatóvá” váltat mutatja, a küszöb képeit, az angyalok és az újszülöttek ámulatát.

Amit látunk, az egy javaslat, egy lehetőség, egy segédlet. Maga a valódi igazság

mindenekelőtt a láthatatlan alapban nyugszik.

Talán ez az, amit a Messiás tud – velünk ellentétben. A láthatókat a láthatatlanhoz méri, a véglegest visszahelyezi a lehetőségek hajnalára, a Paradicsomba.

*A művészet öntudatlan játékot űz a végső dolgokkal és mégis eléri őket!
Fel, ember! Értékeld ezt a kies kikapcsolódást, melynek során úgy változik a nézőpont,
mint a levegő lélegzetvételkor, és olyan világban érezheted magad, mely kizökkenve
erősítést kínál az elkerülhetetlen visszatéréshez a köznapok szürkeségébe.
S ezen túlmenően segítsen ahhoz, hogy levethessed lepleidet, és pillanatokra
Istennek érezhesd magad. És hogy újra és újra örvendezhess az ünnepnapoknak,
amikor a lélek asztalhoz ül, hogy éhet szenvedő idegeit táplálja, ernyedő ereit új
nedvekkkel töltse fel.
Erre az erősítő tengerre engedd magad vinni, szélesen áradó folyamon csakúgy, mint
kecses patakokon, amilyen az aforisztikus-szerteágazó grafika.*

Jobb illusztrációja annak, amit fentebb messiási becsvágnak mondtunk, nem is lehetne.

*

És mégis, ami tüstént emlékezetembe idézte a haszid példázatot; az a csekély többlet – pontosabban hiány és visszahúzódás –, amivel Klee felirata túllép az egyszerű, és mi tagadás, szokványos alkotói becsvágyon és fennhéjázáson, az a verset lezáró két sorban olvasható.

*Valamivel közelebb a teremtés szívéhez, mint szokásos.
És mégsem elég közel.*

Ha csak egy hajszálnyival, valamicskével is, de közelebb.

De sosem elég közel.

Ez a művészet és a mérték pontos definíciója is egyúttal.

1. A Klee naplójegyzeteiből származó, kurzivált idézetek Tillmann J. A. fordításai. ↑

2. Giuseppe Di Giacomo, *Icona e arte astratta*, Aesthetica Preprint, Centro Internazionale Studi di Estetica, 1999, p. 85.
↑

Lendvai Zalán

ÓDA A JÓINDULATÚ TAXISOFŐRÖKHÖZ

2023-02-07 | VERS

Milyen fura
a kihalt park.
Ha a sötétség egy világ,
most a határán állok.

Sárgás homály az oldalam,

a létkérdések ideje lejárt,
a kérdés sem létezik.

Megállhatna az a taxi
anélkül, hogy leinteném,
rám nézhetnének az erkélyről,
de én senkit sem szólítanék,
rózsaszín lehetne a horizontot
kitöltő szürke blokkházak oldala,
megindulhatna egy csapat madár,
nem kérném a teljes napot.

Elég a hajnal öt.
Elég csak a fény.
Elég csak a gondolat,
elég, ha a többit odaképzem.

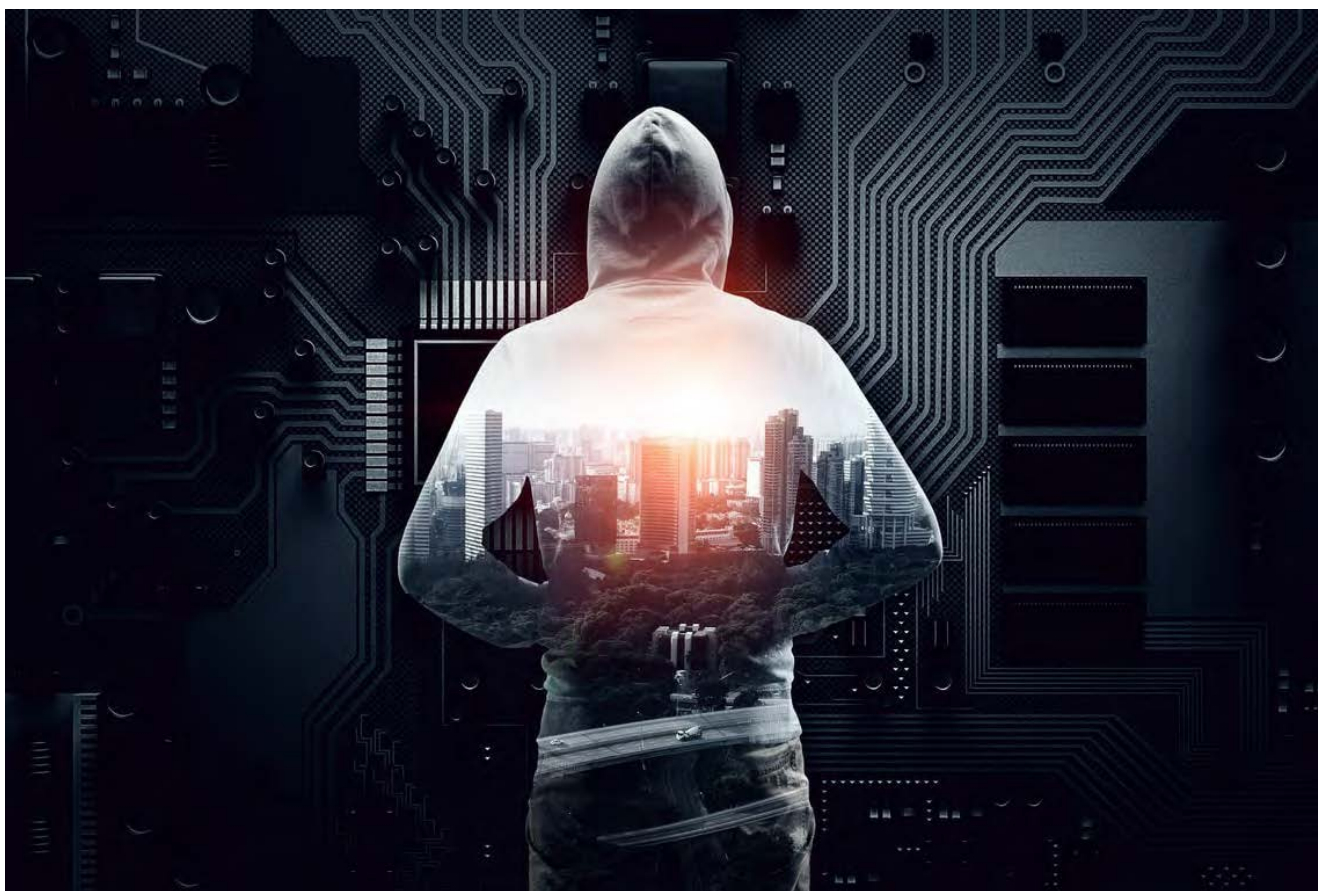
Zajoktól lesz még némább a tér.

kép | adobe.com

Lendvai Zalán

ÓDA A LEGONDOLHATÓ FÜRDŐRUHÁKHOZ

2023-02-13 | VERS

Mintha csak én állnék
és mindenki más menne,
tekintetek ragadnak rám,
majd pillanatok alatt koptak le.

Olvad körülöttem a világ,
forró víz alatt fagyott hús.
Elfolytak az órák,
nem haladok miközben lépek.

Rám nézhetne már
egy percnél tovább valaki,
ott ülhetnék valamelyik gépen,
minden foszló kondenzcsík
korcsolyakarcolat az ég jegén.

Nem lett ízetlenebb a gyros,
nem lett hangosabb semmi,
csak jó lenne, ha lassulna a metró,
ha csak fele ilyen szögben lenne a Nap.

Legondolnám az égről azt a keveset,
mint nőkről a fürdőruhát,
és végre sötét folya át a városon.

Fülembe robban minden hangtalan pillanat.

kép | adobe.com

Kapitány Máté

SAKK

2023-02-15 | NOVELLA

Apa azt mondja, most kicsit sűrűbb lesz az élet. Erről valamiért a nagyfi főzeléke jut eszembe, amit utáltam. Miközben magyaráz, nehezen is tudok a kanál szélére száradó trutymón kívül másra gondolni, meg arra az érzésre, ahogyan nyeldektem a nagymama savanyú zöldbabját, mert Apáék azt mondták, a nagyinak fontos, hogy örömet okozzon nekünk a főztjével. Sűrűbb lesz az élet, fiam, heti háromszor Dezső bácsi vigyáz rád délutánonként, már megbeszéltem vele. Dezső bácsi neve hallatán kiúszik tudatomból a ragacsos undor, hogy átadja helyét annak a szemölcsnek, ami Dezső bácsi orra hegyén pöffeszkedik. Sötét és ruganyos, egyszerre villanyoz fel valami alig leküzdhető vágy, hogy megérintsem, megnyomjam, mint egy gumigombot, próbára tegyem ruganyosságát, mennyire nyomódik be, miközben persze émelyeg is tőle a gyomrom. Nincs más megoldás, mondja Apa, mikor látja arcomon a

döbbenetet, nem fogunk bébiszittert meg effélét fizetni, Dezső bácsi szinte családtag. Apa a maga részéről ezzel lezártnak tekinti a kérdést, már megy is, veszi a kabátját, Anya homlokára nyom egy kötelességtudó csókot, Anya meg zavartan pislog rám, ahogy becsapódik az ajtó.

be van tojva

Dezső bácsi lakása olyan, mint egy múzeum földrengés után. Szanaszét a sok régi holmi, kupacokban a könyvek, szikrázó por kavarog fölöttük, a szőnyegek szakadtak, gyűröttek, a vitrin üvegén Dezső bácsi ujjlenyomatai, az állólámpa teste ágaskodó lovat formáz, a konyhában megállás nélkül recseg a rádió, mintha a potméter sávjelzője megrekedt volna két állomás között, az egyik dohányzóasztalon összecsuksott sakktábla, a széles ablakok előtt a függönyök szinte teljesen behúzva, a fény így csak folyosókat vet a homályban. Fogom apám kezét. Dezső bácsi egy ideig esetlenül ácsorog, aztán rám kiált, mintha a hangerő a vidámság jele volna, rám kiált, hogy naaa, mit állsz már ott, Gergőké, ne legyél már úgy betojva, de közben látom a szemén, hogy legalább annyira, ha nem még úgjabban be van tojva. Dezső bácsinak nincs gyereke. Felesége ugyan volt, de régen meghalt. Apám kezét ráz Dezső bácsival, a vállát fogdossa hálálkodva, aztán kapkodva megborzolja a hajamat, akar adni egy puszit, de pont rosszul fordítom az arcom, így csak olyan bénán a levegőbe cuppant, azzal már el is viharzik. Dezső bácsi szerencsétlenül vigyorog rám, ahogy becsapódik az ajtó.

Dezső bácsi a tűzhelynél matat, azt mondta, nézzek körbe, amíg főz nekem egy kakaót. Azt mondta, a hűtőben talán még tejszínhab is akad. Nem nézek körbe, láttam már a lakást, inkább a konyha küszöbén álldogálok, a vállamat az ajtófélfának támasztom, mert ha valami nyomja a vállamat, a karomat vagy a hasamat, az csökkenti az idegességemet, ezért van az, hogy legjobban vagy oldalt, vagy hason fekve szeretek aludni is. Dezső bácsi pulóvere molyrágta, lyukas, akár a szőnyegei, a háta már kicsit görnyedt, de azért még egész serényen tud ténykedni, a kakaó is egy-két percen belül ott gőzölög az asztalon, a tetején tekintélyes habkorona lötyög. A kakaónak más íze van, mint az otthoninak, de nem bánom, tetszik, hogy itt a kakaó is más. Amíg kortyolgatok, Dezső bácsi leül a stokira, rátámaszkodik az asztalra, és engem figyel, de közben látom, hogy nagyon agyal, mit is kezdhetne velem, ezért aztán én is azon töprengök, mivel üssük el az időt. Sakkozni szeretsz-e, kérdezi Dezső bácsi, pont mielőtt megkérdezném tőle, tud-e snóblizni. Nem igazán tudok sakkozni, válaszolom. Jól van, mondja Dezső bácsi, akkor gyere. Átmegyünk a nappaliba a

dohányzóasztalhoz, Dezső bácsi odahúz két széket, leülünk. Kinyitja a táblát, szétgurulnak a bábuk. Fából faragott, zömök testű figurák. A gyalogok szájában pipa, csak az egyikéből hiányzik, az valószínűleg letört már, a királynő olyan, mint a népdalénekesek, a király meg mint valami juhász. Dezső bácsi felhelyezi őket a táblára. Még arra is ügyel, hogy éppen egy irányba nézzenek, hosszan igazgatja őket, közben meg mormogva magyaráz, hogy a rend az nagyon fontos, rend nélkül a gondolat is összekuszálódik, márpedig a sakk az ész játéka. Akaratlanul körbepillantok a szobában. Ha annyira fontos a rend, akkor... De persze hülye sem vagyok, megértem, hogy Dezső bácsinak néhol számít a rend, néhol meg nem, így aztán visszafordulok a táblához, és inkább hallgatom a szabályokat. Dezső bácsi azt mondja, most csak az alapokkal ismerkedünk meg, de ha a szüleim tényleg olyan sokszor rábíznak majd engem, akkor lesz időnk rendesen elmélyülni a játékban. Persze csak ha nekem is kedvem szottyán hozzá. Mikor látja, hogy elbizonytalanodom, arcán átsuhan valami fájdalmas, talán rémült kifejezés, aztán olyan kifejezéseket sorol, mint Orángután-nyitás, indiai védelem, királycsel, a szicíliai védelem sárkányváltozata, kétcsikós Caro-Kann védelem, gyalogroham meg négyhuszáros játék, és ettől máris olyanná válik az egész, mint a Playmobil csaták, amiket Apu vívott velem, mikor még nem volt annyira sűrű és főzelékes az életünk.

komolyabbnak érzem magam tőle

Dezső bácsi sosem hagy nyerni. Ez eleinte szokatlan, mert otthon Anya mindig úgy játssza a Ki nevet a végébet velem, hogy mindig az én négy figurám érjen be először a házba,

de hamar rájövök, hogy Dezső bácsival egészen más játszani, és nem is igazán tudom megfogalmazni, pontosan milyen. Valahogy komolyabbnak érzem magam tőle, és azt juttatja eszembe, amikor Anyáék először küldtek le egyedül a közértbe, meg amikor a negyedik Karesz lekevert egy pofont, és azt mondta, hogy ha férfi vagyok, nem kezdek el sírni meg árulkodni, meg amikor hazudtam a Zsoltinak, hogy nem tudom, hová tűnt a G. I. Joe figurája, pedig mindvégig a táskámban lapult, meg amikor az uszodai öltözőben láttam, hogy a nagyobb fiúknak már szőrösödik a heréje, meg amikor a Tilman Ibi nénit zokogni láttam a szertárban és ahelyett, hogy elfutottam

volna, inkább odaadtam neki a zsebkendőmet, és csak utána rohantam tovább, meg amikor a Verus nevetve mesélte, hogy elválnak a szülei, de közben segítséget kért a szemével, meg amikor az osztálykiránduláson a Matyi bepisilt, és én rászóltam a többiekre, hogy ne röhögjék ki. Szóval azokat a pillanatok juttatja eszembe, amikor hirtelen nehéz lesz minden, és csak akkor lehet újra jobban levegőt kapni, ha hátrahagyom, ami addig volt.

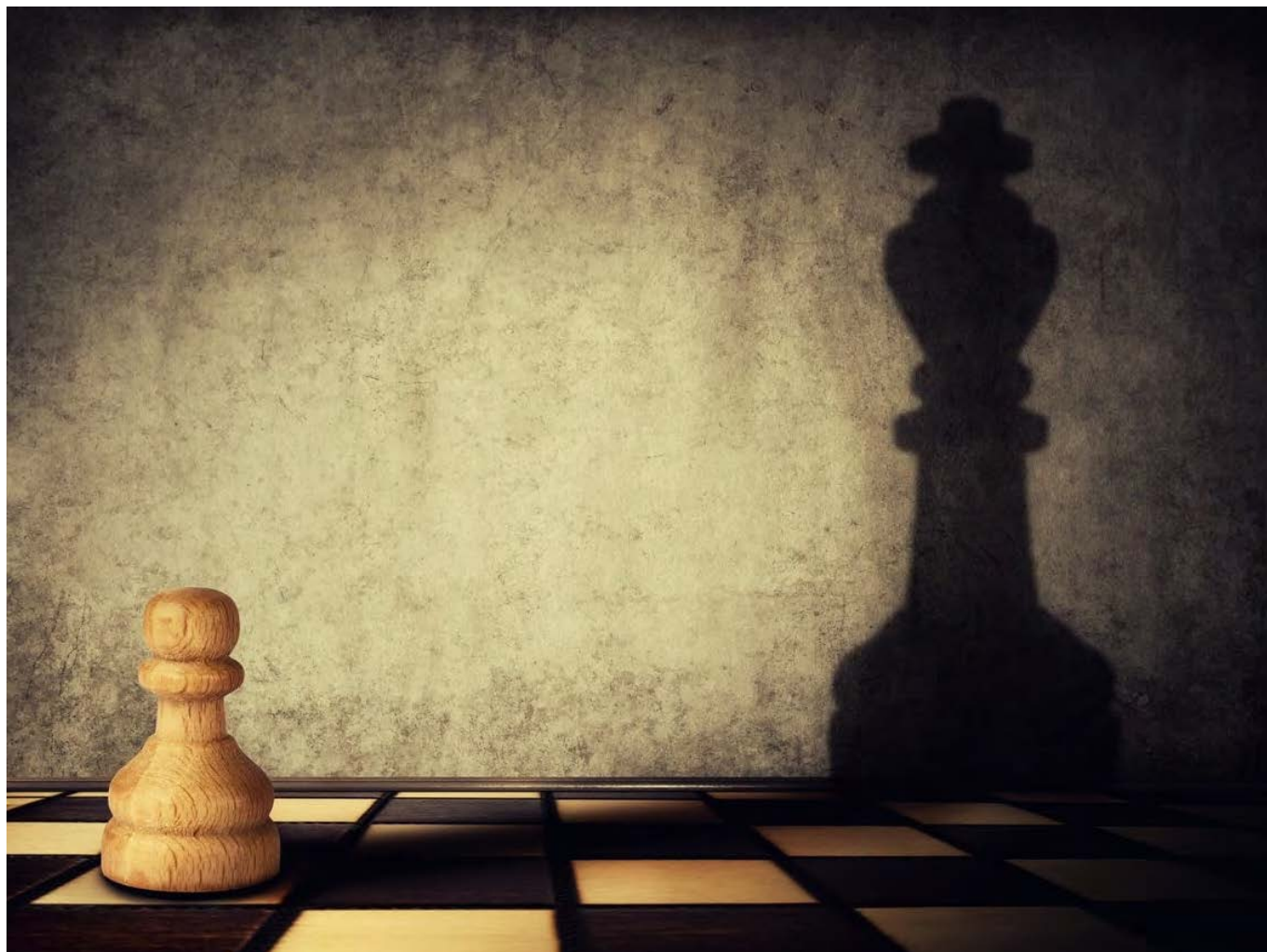
Ahogy meg volt beszélve, Apa hetente háromszor délutánonként átvitt Dezső bácsihoz. Egy idő után már nem hálálkodott neki, olyan megszokottá vált a dolog, kínos is lett volna mindig megköszönni. Ettől aztán Apa kellemetlenül érezte magát, hallottam egyszer, ahogy Anyának panaszodik a kisszobában nálunk, hogy hát pénzt mégsem adhat Dezső bácsinak, azt úgysem fogadná el az öreg, de akkor hogyan lesz az egész kompenzálva, mire Anya nyugtatni kezdte, hogy Dezső bácsinak sem árt, ha valakivel megoszthatja a magányát. Ekkor hallottam először, hogy Dezső bácsi

magányos lehet. Én viszont nem akartam így gondolni rá. Elvégre ő volt a sakkmesterem. Meg aztán a magányon sem akartam osztozkodni. Az olyan lenne, mint beleharapni a semmibe.

Eleinte a semmiből érkeznek Dezső bácsi mattjai is. Teljesen váratlanul húzza be az utolsó lépést, és csak akkor, a vég pillanatában értem meg, hogy ez egy számomra láthatatlan építmény csúcsa, egy építményé, amit Dezső bácsi vakságom paravánja mögött titkon emelt. Aztán, ahogyan egyre jobban értem a játékot, egyre vékonyabb sávot tölt ki a semmi, egyre pontosabban becsülöm meg, mi lesz Dezső bácsi következő, következő utáni és azt követő lépése. Ez persze nem azt jelenti, hogy le is tudom győzni őt. Nem, eddig még egyszer sem nyertem. Ettől Dezső bácsi szinte mesebeli alakká nő a szememben, egy ősi, idegen nyelv kódfejtőjévé. Ezt a nyelvet azonban egy napon én is meg fogom fejteni. Akkor is, ha tudom jól: ezzel Dezső bácsi elveszíti majd emberfelettségét.

falat emel

Már nagyobb vagyok, hamarosan ötödikes, nemsokára talán gimis. Valójában egyedül is lehetnék otthon, de a szüleimet megnyugtatja, ha egy felnőtt vigyáz rám. Mostanság többször merem kérdezni Dezső bácsit. Nemcsak a sakkról, hanem az életéről, meg hogy mit gondol a világról. Dezső bácsi mindenre válaszol, és ahogy mesél, már rég nem az orra hegyén pöffeszkedő szemölcsöt figyelem. Elmerülök a történeteiben, megjelenik előttem, ahogy Dezső bácsi gyerekként eltéved az erdőben és egy fán tölti az éjszakát, ahogy fiatalon Trabanttal versenyez barátaival, ahogy besorozzák és máris ügyeskedni kezd, hogy mielőbb leszereljék, ahogy a katonaság után mérnöknek tanul, ahogy a forradalom után Amerikába menekül, ahogy sikertelenül próbálja otthon érezni magát több államban is, ahogy végül visszaköltözik Magyarországra. Dezső bácsi mindenre válaszol, egyedül a feleségéről nem akar beszélni. Amikor szóba kerül Gerda néni, Dezső bácsi arca szigorú lesz, van, hogy fel is áll a székről, vagy csak mogorván legyint, mindenesetre olyan falat emel, amin nem lehet átmászni. Ilyenkor témát váltok, mert nem szeretem ezt a falat. Egyszeriben hideg és sötét lesz tőle a lakás.

Tizenhat vagyok. Egy ideje nem voltam Dezső bánál. Most nekem is sűrű az élet, ahogy Apa mondaná. Van elég bajom. Nehezen figyelek az órákon, folyton fáj a hátam, Scheuermann-kórom van, vagy mi az isten, ráadásul kurvára nem megy a csajozás, már kábé minden épkézláb srácnak van nője az osztályból, én meg rendesen elcseszem már az első lépésnél, mert megérik, hogy izgulok, hogy nulla tapasztalatom van, hogy még smárolni se smároltam soha, és hiába mondja a Levi haverom, hogy a csajok kábé pont olyan suttyók, mint mi, nem kell őket ilyen misztikus ködbe vonni, én akkor is úgy érzem, mintha valami más nyelvet beszélnének, valami más nyelvet, amihez szintén nagyon kellene a kódfejtés. Az egyik vasárnapi ebédnél jut eszembe Dezső bá, hogy vajon most ő is éppen ebédel-e, meg hogy mi van vele egyáltalán. Délután átugrom hozzá.

csak áll és néz

A lakás most is épp olyan rendezetlen és homályos, mint korábban. Volt idő, hogy azt játszottam, csak lóugrásban szabad kimennem innen, mikor megjöttek értem Apáék, vagyis kettőt előre aztán jobbra vagy balra lépve, vagy kettőt jobbra vagy balra, aztán egyet előre, és így persze jóval körülményesebb volt az ajtóhoz jutni, de mivel jól át kellett gondolni, hogy a könyvtornyok, kopott fotelek, kredencek és puffok által kijelölt ösvények milyen mozgási útvonalat tesznek lehetővé, és mivel minden egyes alkalommal más ösvényt kellett választani, már a Dezső bácsitól való távozás is kalandos volt. Most is megfordul a fejemben, hogy akkor talán a lakás sötétjébe is így, lólépésben kellene behatolnom, ám nem áll rá a lábam vagy a lelkem, mit tudom én, már nem vagyok gyerek. Ahogy halkán lépdelek előre – nem akarom felébreszteni Dezső bát, ha esetleg szunyókál –, a hálósobából fojtott hangok szüremlenek ki. Először Dezső bá morgását hallom, valahogy ingerültebb, mint amit megszoktam tőle, aztán egy fiatal női hang szól, valahogy úgy, hogy semmi baj, Papa, mire én megtorpanok, és arra gondolok, te jó ég, hát lehet, hogy a Dezső bának van egy lánya, akiről sosem beszélt. Még közelebb osonok. Valószínűleg jeleznem illene, hogy bejöttem, hangosan köszönni, de most úrrá lesz rajtam a fülelők kíváncsisága. Még egy lépés, és érthető szavakká állnak össze a zajok. Egy pillanat, dörmögi idegesen Dezső bá, már rég volt, pillanat! Jól van, na, Papa, szól a női hang, nincs semmi gond, van még húsz perc. Gyerünk már, hörög Dezső bá, és megbicsaklik a hangja a szégyennel telt haragtól, mi lesz már?! Kínos, nehéz csend, csak Dezső bá fújtatása hallatszik. Semmi baj, mondja ismét a nő, sokszor láttam már ilyet, majd legközelebb! Nyílik a háló ajtaja, vézna, meggyötört arcú nő siet ki a nappaliba, kis híján nekem ütközik. Végigmér, megigazítja haját, halkán felnevet, majd továbbvonul. Tanácstalanul nézek a hálósoba felé, ahogy becsapódik az ajtó. Dezső bá?, szólalok meg aztán félszegen. Néhány másodperc múlva felbukkan Dezső bácsi. Megöregedett. Még görnyedtebb, mint volt, a mozgása bizonytalanabb, lassabb, olyan tapogatózó, az arca vékonyabb, keményebb, a haja ritkább és teljesen ősz. Egy percig csak áll és néz. A félhomályban nehéz kivenni, mi rejlik a szemében. Na, mi van, kiált rám akkor, ugyanazzal az erőltetett derűvel, mint amikor először hozott el ide Apa. Mi van, láttad a csajt? Hallottad az egészet, mi? Dezső bátyád leböngött, mi, fiam, nem állt fel a cerkája rendesen. Kész röhej, mi?! Nem tudom, mit felelhetnék. Aztán,

mert jobb nem jut eszembe, csak annyit nyögök ki, én még sosem voltam nővel, Dezső bá, szóval előttem igazán nem... Jó rég voltál itt, vág közbe Dezső bá. Jó rég. Magyaráznám, hogy a sulis, a tanulnivalók, a haverok, a videójátékok, meg effélék, de inkább nem mondok semmit. Úgy érzem, Dezső bá többet érdemel annál. Csak állok tehát, és vállamat nekinyomom az egyik kredenc oldalának. Dezső bá aztán sóhajt egyet és odabotorkál hozzám. Most, közvetlen közletről, azt is látom, hogy a szemére valami fátyol húzódott. Először el is kapom a tekintetemet, de aztán erőt veszek magamon, és belenézek Dezső bá szemébe. Egyszerre vádlón és elnézően figyel, mintha ő sem tudná eldönteni, mit érezzen. Végül én töröm meg a csendet. Játsszunk egy partit, Dezső bácsi?, kérdezem halkán. Dezső bá bólint.

Ő kezd, d2-d4. Benkő-megnyitásra megy, gondolom. Válaszként a huszárral az f6-ra ugrom. A pipátlan gyalogját a c4-re tolja, én a sajátomat a c5-re. Tudom, hogyan viszi tovább a játékot, próbálok hát lépéselőnybe kerülni. Dezső bá most sokkal kevesebbet beszél, mint régebben, az arca feszült, mintha ezúttal nagyobb volna a tét. A kezén petyhüdtebb a bőr, néhol foltos is. Minden a nagykönyv szerint alakul, amikor Dezső bá húz egy váratlant, amivel felborítja az addigi stratégiámat. Lopva

felnéz, és most először óvatos mosoly jelenik meg szája szegletében. Annyira megörülök ennek a mosolynak, hogy legszívesebben megölelném Dezső bát, de aztán látom, hogy újra a táblát figyeli, támadásra készen. Le akar söpörni, mintha bosszú hajtaná. Egyre erőszakosabban játszik, letámad, szabályos mézszárlást folytat. Figyelem az arcát, keresve azt a tovatűnt mosolyt, de most csak a dühöt látom és a vicsorgást, fel sem néz rám, mintha én megszűntem volna létezni, mintha figuráim megelevenedtek volna a pályán, és azokat kellene valóban kiirtania. Harcba szállok Dezső bával, mert rendben, hogy sokáig nem jöttem át hozzá, de azért ez mégiscsak túlzás, ha nem áll fel a farka, arról nem én tehetek, ha magányos, az nem lehet az én felelősségem, hiszen még felnőtt sem vagyok, és csomó szarság van az én életemben is, akkor meg miért kell úgy tenni, mintha magával az ördöggel sakkozna?! Brilliósan játszik, újra és újra meglep egy-egy húzással, próbálok tartani a tempót, próbálok átlátni a tervén, de olyan, mintha az a terv folyamatosan változna, hogy szinte örvénylik tőle a tábla. Nyoma sincs már a lassú, bizonytalan mozgásnak, Dezső bá keze úgy jár, mintha valóban fejeket csapna le. Tényleg le fog söpörni, sőt, megsemmisít. Ám ekkor elkövet egy hibát. Ostoba, egyszerű hiba, amit ő is rögvést észrevesz, de tudja, hogy nincs visszalépés, mi ezt a játékot annál komolyabban vesszük. Megáll, felpillant. Szánalmas, kisfiús félelem van a szemében. Mi lesz most?

valami ócska kifogással

Én is megállok. Mit tegyek? Szinte biztos, hogy innentől enyém a játszma. Még sosem győztem le őt. Sohasem! Ismét a szemébe nézek. És mintha egyszerre megint két kérést

fogalmazna meg az a fátyolos szem: kegyelmezz, ne kímélj! Percekig bámulom a táblát. Nem a megfelelő lépésen gondolkodom, és ezt Dezső bá is pontosan tudja. Ha tehát tovább várok, az is megalázó számára. Lehet, hogy valami ócska kifogással ki kellene bújnom a játék befejezése alól. Sokat kell még tanulnom, holnapra, Dezső bá, mennem kell. Majd holnap visszajövök és befejezzük a partit. Akkor Dezső bá eltehetné a táblát, arra hivatkozva, hogy öreg már, szenilis, elfelejtette, mit beszéltünk meg, hát akkor, miért nem kezdjük el újra? Vagy egyszerűen elkövehetnék én is néhány kevésbé feltűnő hibát, és akkor talán még elhihetné, hogy saját érdeméből vette vissza a játék irányítását. De nem. Ez itt Dezső bá, aki mostantól nem a titkos

kód őrzője, csak Dezső bá, és kész. A hátralévő néhány lépésnél már nem nézek rá. Gépiesen tologatom a bábukat. Már csak három, kettő, egy lépés. Matt, jelenti ki helyettem. Több percig némán ülünk. Valahogy túlságosan is jelentős ez a pillanat ahhoz, hogy felálljunk a táblától. Ez csak sakk, Dezső bácsi, mondom végül, és próbálok vigasztalóan nevetni. Ez csak sakk, ismétli Dezső bá. A fali órára néz. Feláll. Hangtalanul kísér ki az ajtóig. Most azért kezet ráz velem. Ekkor jövök rá, hogy még sosem ráztunk kezet. Törékeny, gyöngye a keze. Megszorítani sem merem.

Kilépek az ajtón. Dezső bá nem csukja be. Mikor jössz legközelebb, szalad ki a száján. Nehéz érzés ül a szívemre. Holnap, mondom aztán. Bólint. A folyosón már futni szeretnék, ahogy becsapódik az ajtó.

kép | adobe.com

Handi Péter

MUTATVÁNY

2023-02-01 | **VERS**

Az itatóspapír türelme. Szolgaként
felitatta a gondolatot, a túlfolyó töltőtoll
tintaáradását, mint egy bűvészmutatvány
elnyelte a feleslegest, s száraz maradt.
Aztán eltűnt osztályteremből, irodából,

a rögtön száradó golyóstollak és nedvtelen
képernyők előzékenyen múzeumba tessékelték, mint
írastudók lábtörlőjét a kézírások korából,
amikor még a tintatartóba mártott lúdtoll hegyén
túlfolyt a közlendő, és pacává váltak némely gondolatok.

kép | Katrin Hauf, unsplash.com

Czilczer Olga

EZ AZ ILLATOS KEHELY

2023-02-11 | VERS

*„Oh, a föld - dűnnyögtem az éjszakában
-, ez az illatos kehely, melynek termője
a hold és porzói a csillagok!”
(Aloysius Bertrand)*

Amióta eszét tudja a föld, remél.

Pedig feje fölött a sötétjét, világosát váltoगतó ég dörög, metszőolló csattog. A lecsapó villám szirmok örökölt színeit villantja fel.

Még békében nyílik dússá, illatossá a kehely, s már ázott szárazon levelek csapatban, egyenruhásan háborúba menetelnek.

A villám nem nézi, állat-e, ház-e, ember vagy fa, legyen bár saját képmása. Lecsap

egy árnyékra akár, mely a fény menedéke. Tönkre is tesz drága berendezést, félig írt levelet.

Mondd, Kedves, elér-e valami engesztelés itt, hol tüskét számolatlan nevel a század?

kép | adobe.com

Czilczer Olga

LÁTKÉP AFRIKA

2023-02-20 | VERS

Ki árkon-bokron átront
évszázakat lapozva
égi kódexből másol
a Göncöl lova sem
földi porban táncol

holdon ugrat át iniciálén
s a nagy- vagy kisbetűk
a csillagok tolongnak
napra nap estig könyököl
éltet a térerő az idő öl

A kéz porrá lett
de a toll szállna már
átfogalmazva a határ
a skriptórium madara
földet ír eget

röptetné fészkével a fát
s ha elejt egy csepp tintát szépiát
mit neki egy tenger egy paca
pihenő állomása a látkép Afrika

kép | adobe.com

Szirmai Panni

VÍZTÜKÖR

HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL

2023-02-04 | HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL, NOVELLA

Ez a kedvenc képem róluk. Máskor nem szoktak összekapaszkodni, de itt a vízben letisztulnak a gesztusok. A széles hullámok között együtt gyalognak az iszapban a túlsó part felé. Szinte idilli. Könnyű lenne elképzelni a képről két egymásba fonódó, tisztességben leélt életet. Egyik láncdohányos, másik idegileg labilis. Nem tudták

kiegészíteni egymást, de végül csak összecsiszolódtak. Kár azért a megelőző néhány évtizedért. Egyikük sem szerette, ha fényképezik. Bár a hiúság tartást ad, szégyellték megereszkedett testrészeiket, kiüresedett arcvonásaikat. A három gyerek éppúgy meglátszott apámon, mint anyámon, aki kihordta őket. Ünnepekkor összeszedték magukat, elegáns ruhában sosem veszekedtek. Nem jártam jól, ha reggel összefutottam a pizsamában, borostásan ténfergő apámmal, de ebédre kiöltözve, fényes arccal mosolygott belőle a kispolgár. Az évek alatt kikristályosodott a köztük működő dinamika: anyámon is látszott, hogy megbecsüli a tünékeny békét. Eszközeihez mértén tett is érte, hogy megőrizze. De az összes üveget ő sem találta meg. Míg apám leküldte valamelyik gyerekét a trafikba dohányért, pont meg tudta húzni párszor a kínai padlózásában rejtőző rövidet. Eleinte a cigit is dugdosta, a Jókai összes fölé-mögé tolta be a dobozokat. Később erre már nem volt energiája, füstölt egész nap. A tenyerébe ragadt a gömbölyű üveghamutál. Hamuszagú kezével adott barackot a fejünkre.

Évek múlva karácsonykor a herendi porcelán levesestálból is előkerült egy fél doboz cigi, de akkor már nem élt.

Mára felfejthetetlen, hogy a balatoni nyaralóval ki és mit akart megmenteni. Anyám apámat az ivástól vagy apám a házasságát a széteséstől. A ház alatti borospince biztosan nem segített egyikben sem.

kép | Fortepan / Lissák Tivadar

Tallár Ferenc

MAJOMKETREC, VALLÁSOS VILÁGELUTASÍTÁS ÉS SZABADSÁG

2023-02-09 | **ESSZÉ**

Kovács Gábor kultúrkritikai értelmezéseiben igen különböző gyökerekből táplálkozó, alkalomadtán a jövőt is másként látó gondolkodók munkái tűnnek fel, de összeköti őket a meggyőződés, hogy mára „a felvilágosult Föld a győzelmes Balsors fényében ragyog”. [1] Korábban széles kitekintésű írásait alapvetően az „objektív megfigyelő” távolságtartása jellemezte. Mindenesetre távol álltak tőle hőseinek nemegyszer az ótestamentumi prófétákat idéző, vészterhes jóslatai. Az utóbbi években viszont, a Covid-járvány idején készült *Facebook* és *haláltánc* óta mindenképp, írásain egyre inkább átsüt a „győzelmes Balsors” fényének lélekborzoló ragyogása.

akarattalan bábu

Sokan érzékeljük ezt a baljós ragyogást, és a benne rejlő, zavarba ejtő „sorsszerűséget”, ami egyre ingoványosabbá teszi az „objektív megfigyelő” nemrég még szilárdnak vélt bázisát. Mindenesetre ebbe az irányba mutat a szerző legutóbb megjelent írása [2], mely az „ugyan mi másban reménykedhetnénk?” kérdésével zárul. A reményt pedig a *Száll a kakukk fészkére* filmváltozatának zárójelenete hordozná: az a „kétségbeesett és irracionális gesztus”, mellyel a magát addig süketnémának tettető, óriási termetű indián kimenekíti az akarattalan bábuvá operált McMurphyt világunk kicsinyített és sűrített modelljéből, az elmeegógyintézetből. Kovács írásának ez a lezárása visszautal a kezdetére, ti. az esszé címére: **A magunk építette majomketrectől a pszichopolitikáig**. Még ha ki is tudnánk menekíteni ketreccé vált világunk lakóját a magunk építette ketrecből – sugallja a kép –, amit kimenekíthetnénk, csak egy majom volna. Mert a majomketrec természetesen metaforikus: mi, a ketrec építői vagyunk a majmok, akik a ketrecben ülnek: majmot csináltunk magunkból. Mit várjunk hát magunktól? Hiszen ki is lenne a szabadító? Egy *kívülről* érkező, óriás termetű *idegen*, az Indián?

A modernitás „Balsors fényében” ragyogó világa mint *ketrec* (Ábrahám Zoltán új fordításában: „acélkemény burok”) Max Webernél tűnik fel, és bár a majmot a ketrecbe a „majomketrec” fordulattal Hajnal István ülteti bele, *cum grano salis* ott ült a majom a ketrecben már Webernél is: „a modern, mechanikus-gépies termelés technikai és gazdasági előfeltételeihez kötött gazdasági rend hatalmas kozmosza... minden egyes ember életstílusát kényszerítő erővel meghatározza, aki ebbe a hajtóműbe beleszületik”. ^[3] Ami kint, az van bent is: a ketrec magához idomítja lakóját. De – mondhatnánk – ez a dolognak csak az egyik oldala. Mert másrészt ugye, „magunk teremtette” ketrecreől van szó, azaz alkotói, teremtői is vagyunk a bennünket idomító ketrecnek. Valójában *okai* lennénk tehát annak, ami ránk mért balsorsnak tűnt az előbb? Vagy helyzetünk mégis *áldozat*? Vagy mindkét állítás igaz lenne? De ha mindkettő, akkor ezt hogyan értsük? Megosztva lennénk okok és okozatok, tervezők

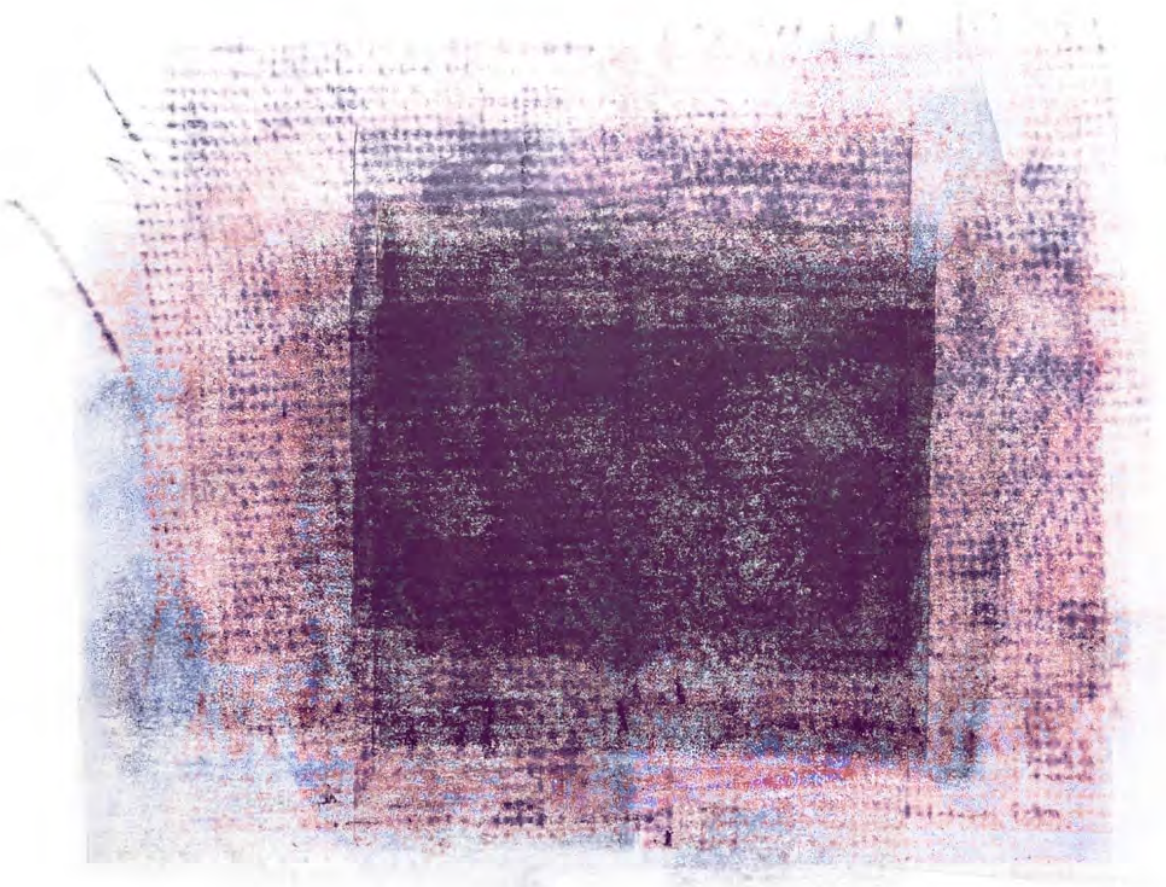
és a terv áldozatai? Mondjuk két osztály, az uralkodó és az elnyomott, a tőkés és a munkásosztály tagjaiként? Vagy az Occupy Wallstreet jelszavával az 1% vagy a 99% tagjaként? Egyszerűbben: győztesként vagy vesztesként?

gyilkos verseny

A kérdések *egyértelmű* választ követelnek. Rá akarunk mutatni a ketrec tervezőire, anyagi vagy szellemi nyomorunk *okozóira*, azaz a *felelősökre*. Ez érthető. Mert érzékeljük és tudjuk – még hozzá *jól* tudjuk –, hogy vannak győztesek és vannak vesztesek. Márpedig, ha vannak vesztesek, akkor joggal tekinthető *erkölcsi* kötelességünknek kiállni mellettük, és fellépni azokkal szemben, akik vakon és közömbösen, vagy éppen galádul visszaélnék győztes pozícióból adódó hatalmukkal – akik *élvezni* tudják, hogy főmajmok lehetnek majmaik között. Érezhetjük továbbá erkölcsi kötelességünknek, hogy megváltoztassuk azt a társadalmi berendezkedést, mely elkerülhetetlenül termeli és újratermeli a vesztesek és győztesek pozícióját: a gyilkos versenyt, amibe nem nevezünk be, de belekényszerülünk egyénenként, (széthulló) közösségekként és politikailag szervezett népekként. De ebből az erkölcsi belátásból nem következik, hogy a valóságunk emberi megélésében központi szerepet játszó erkölcsi dimenzió túl megértettük azt a komplex társadalmi szövevényt, mely – tetszik, nem tetszik – messze túlnyúlik az erkölcsi dimenzió: az egyéni cselekvő akarati, cél-, érték- vagy akár érzelem-vezérelt cselekvésén. Nem igazán tudunk persze másként élni, mint abban a *hitben*, hogy mindaz, ami az emberi együttélés szférájában, a szociokulturális térben történik, *közvetlenül* visszavezethető jól azonosítható emberi akaratokra és döntésekre, jó és rossz szándékokra. Meg akarjuk nevezni az okot és a felelőst: dolgokat, személyeket, akaratokat. Etikai fogalmaink szabad és autonóm személyt feltételeznek, nem ingoványos és homályos sorsszerűséget.

A kérdésre, hogy miképpen lehet az ember egyszerre oka és áldozata a modern kapitalizmus „acélkotreccé” változott gazdasági-technikai kozmoszának, van már persze elfogadható válaszunk: az elidegenedés és az áru-fétis marxi elmélete. A tőkés áruterelés feltételezi, hogy egymástól független, autonóm egyének lépnek kapcsolatba, még hozzá szerződéses, tehát jogi-formális értelemben szabad viszony keretében. De a piac, az árak és a tőkés magántulajdon közvetítésével az elvileg

független termelők társadalmi viszonya „mint tárgyaknak rajtuk kívül létező társadalmi viszonya” jelenik meg, és így az emberek társadalmi viszonya „dolgok viszonyának fantasztikus formáját ölti”. [4] A tőkés árutermelés kiteljesedése során az ember saját tevékenységével úgy találkozik tehát szembe, mint valami objektív, tőle függetlenül létező törvényszerűségek által uralt „dologgal”, mint rámért sorssal. Ez az ára annak a polgári „egyenlőségnek és szabadságnak”, melyek „mint tiszta eszmék... pusztán eszményített kifejezései a cserének” [5] .

A marxi elemzés igazságát és érvényességét kár lenne kétségbe vonni. Megfosztva az árut fétiskarakterétől, átvilágítva a társadalmi viszonyok, a tőke–munka viszony „fantasztikus” formáját, Marx megnyitni látszott az utat az acéltetrec lebontása, szóval a „szabadság birodalma”, és ezzel *az egész eddigi Történelem beteljesedése*, szabad és autonóm személyek szabad együttműködése előtt. Ám ha ma körbenézünk, nem az emberi Történelem, hanem egy továbbra is fantasztikus formát

öltő Balsors beteljesedését látjuk, s a forradalmi szubjektum hiányában marad a várakozás az óriás termetű Indiánra. De segíthet talán, ha ahhoz a bizonyos *egész eddigi Történelemhez* fordulunk, melyet Marx többé-kevésbé kész formában Hegeltől vett át, hogy dialektikáját „fejéről a talpára” állítsa. Ha nem is válik diadalmenetté a történelem, talán lehámozható fantasztikus formája, ha nem akarjuk többé sem az önmagát megvalósító Szellem, sem az anyagi termelési mód, szóval az alapfelépítmény sémájába szorítani, s minden *jelenségét* egyetlen Lényegre vagy okra visszavezetni. Tegyük hát egy – kétségkívül elnagyolt – *kísérletet* Weberhez kapcsolódva, aki nemcsak a „materiális alap” doktriner tételét utasította el: mert „mégsem akarhatjuk – mondja – az egyoldalúan ‘materialista’ oksági kultúra- és történelemértelmezést éppolyan egyoldalúan spiritualista oksági kultúra- és történelemértelmezésre cserélni”. [6]

*

nem az emberhez mért világ

Konfucianizmus és taoizmus című írásának „központi problémáját” Weber így vezeti fel: a 17. század közepe és a 19. század vége között Kína népessége

ugyan 60 millióról 350–400 millióra növekedett, ám a népességszám bámulatos növekedése, valamint az ország „anyagi helyzetének javulása ellenére nem csupán Kína szellemi sajátosságai maradtak éppen ebben az időszakban teljesen stabilisak, hanem a gazdaság terén, a látszólag oly kedvező feltételek ellenére sem látható a modern kapitalista fejlődésnek a legcsekélyebb jele sem...” [7] Miként lehet ezt magyarázni, veti fel a kérdést Weber. A tanulmány záró fejezete, konfucianizmus és puritanizmus összevetése egyértelmű választ ad: Kínában a „világgal szemben soha nem alakult ki feszültség”, mert hiányzott egy világ fölött álló isten képzete, akinek transzcendens értékmércéje szerint „a ‘világ’ nem más, mint a norma szerint megformálendő anyag”. A „konfuciánus ember nem vágyott semmiféle ‘megváltásra’, kivéve a műveletlenség barbárságától. Az erény jutalmaként a hosszú e világi életet, egészséget és gazdagságot remélt, halála után pedig jó hírnevének fennmaradását. Akárcsak eredetileg a görögöknél, hiányzott az etika bármiféle transzcendens megalapozása, minden feszültség egy világ feletti Isten parancsolatai és a teremtett

világ között” [8] . Ezzel szemben a „kapitalizmus szellemének” létrejöttében fontos szerepet játszó puritánoknak a „világ fölötti Istenhez és a teremtményileg romlott, etikailag irracionális világhoz való viszonyból... a tradíció abszolút szentségtelensége és abszolút végtelen feladatként az adott világ etikailag racionális földolgozásának és uralásának mindig megújuló munkája, a 'haladás' racionális tárgyiassága következett. Tehát a világhoz való ottani [kínai] alkalmazkodással itt [Nyugaton] a világ racionális átalakításának feladata állt szemben.” [9] A konfuciánus magatartását az *alkalmazkodás* jellemezte, míg a protestáns puritánét a *világ elutasítása*, a varázsától megfosztott *világtól való megváltás* igénye. Negatív értelemben a *kiszabadulás*, a *megszabadulás* igénye egy nem az emberhez mért világból, pozitív értelemben az az elhivatottság, hogy Isten eszközévé válva beleformálja a nem e világi, *szabad isteni akaratot* a világ pusztá „anyagába”. Olyan e világiság ez, mely megőrzi a kívülről érkező *idegen szabadságát* ebben a világban.

A konfuciánus és a magát Isten eszközének tudó puritán egyaránt „józan” volt ugyan – mondja Weber –, csak hogy „a puritán ’józansága’ olyan hatalmas pátosz fundamentumán alapult, amilyent a konfuciánus egyáltalán nem ismert, ugyanazon a pátoszon, amely a nyugati szerzetességet hatotta át lélekkel. Ugyanis a nyugati aszkézis világelutasítása föloldhatatlanul összekapcsolódott a világ fölötti uralom igényével, mint a világelutasítás másik oldalával...” [10]

Ezzel – úgy tűnhet – válasz született a Kína-tanulmányban felvetett „központi problémára”, de egyúttal a tanulmányt tartalmazó 1920-as vallásszociológiai kötet előszavának sokszor idézett kérdésére is: „A modern európai kultúrán nevelkedett ember elkerülhetetlenül és jogosan a következő kérdésfeltevés fényében közelíti meg az egyetemes történelmi problémákat: a körülmények miféle láncolata vezetett oda, hogy éppen a Nyugat talaján és csakis itt tűntek fel olyan művelődéstörténeti jelenségek, amelyek – legalábbis ahogy mi szívesen képzeljük – *egyetemes* jelentőségű és érvényű fejlődés irányába mutattak?” [11] Bár a „körülmények láncolatára” tett utalás, valamint a „legalábbis ahogy mi szívesen képzeljük” közbevetése óvatosságra int, a *Világvallások gazdasági etikájának* írásai, s különösen a Kína-tanulmány alapján joggal állíthatjuk, hogy Weber szerint a vallásos világelutasítás, illetve egy *ki- és felszabadulást* ígérő megváltásvallás jelenléte volt a nyugati fejlődésen belül a modern kapitalizmus kialakulásának nélkülözhetetlen feltétele, és ennek hiánya ad magyarázatot arra, hogy a kedvező (egyéb) körülmények ellenére miért nem indulhatott el hasonló fejlődés Kínában.

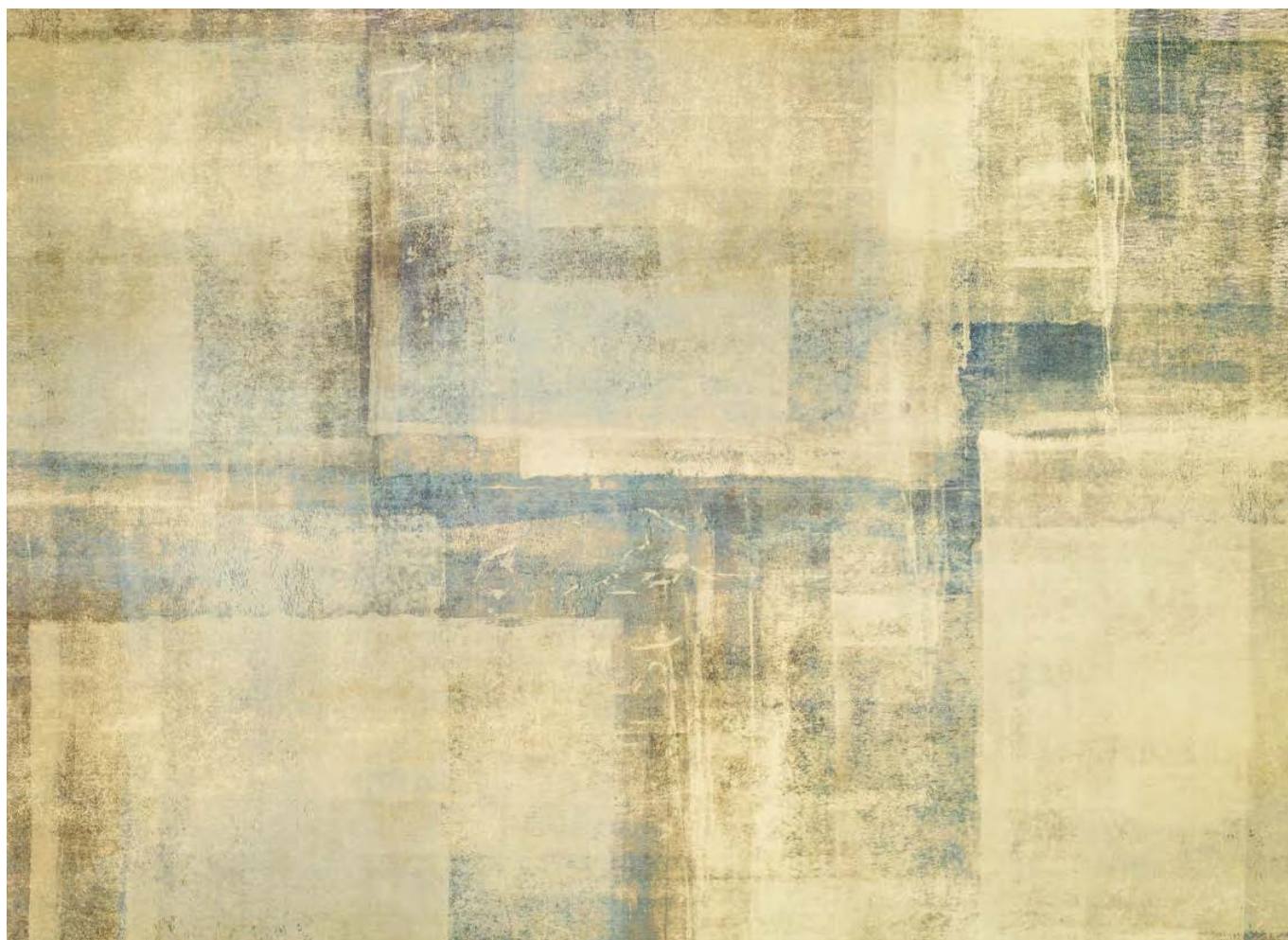
fejlődésfokok

Van azonban néhány zavarba ejtő mozzanat. Nem világos, miként értsük, hogy a vallásos világelutasítás *hiánya* az oka vagy magyarázata, hogy Kínában nem alakult ki a modern kapitalizmus. Hiányról ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha valaminek magától értődő, vagy épp szükségszerű módon jelen *kellene* lennie. A só akkor hiányzik a levesből, ha hozzáadását szükségesnek érezzük. Ugyanígy a vallásos világelutasítás – mint a modern kapitalizmus születésének feltétele – akkor *hiányzik* a kínai fejlődésből, ha azt a nyugati fejlődést, mely a modern kapitalizmusnak a világ fölötti racionális uralmában teljesedett ki, *egyetemesnek*, az ide vezető fejlődésfokokat pedig *szükségszerűnek*, vagy legalábbis kívánatosnak tekintjük.

Weber azonban az Előszóban utal arra, hogy talán csak *mi* vagyunk azok, akik a Nyugat fejlődésútjában „*egyetemes* jelentőségű és érvényű fejlődést” látunk. Másutt továbbmegy a puszta utalásnál: ugyanebben a kötetben, a *Világvallások* Bevezetésében a hat világvallás, és ezen belül a kínai kultúrát és társadalomfejlődést mélyen meghatározó konfucianizmus kapcsán olyan „igen összetett történeti individuumokról”, tehát olyan *szingularitásokról* beszél, melyek „nem tagolhatók be típusok egyszerű láncolatába, amelyek mindegyike a többihez képest új ‘lépcsőfokot’ jelentene”. Következésképp munkánknak – mondja – „épp azokat a vonásokat kell igen erősen kidomborítania, melyek az egyes vallásoknak a többivel *ellentétben* sajátjai...” [12] Weber itt a vallások mint történeti individuumok olyan *sajátosságairól* beszél, melyek hiányára más történeti individuumokban csak azért érdemes rámutatni, hogy ezek a sajátosságok mint az adott történeti individuum sajátjai váljanak megragadhatóvá. Ilyen sajátosság a monoteizmusokra általában jellemző vallásos világelutasítás: negatív értelemben a kiszabadulás, pozitív értelemben pedig egy olyan *transzcendens szabadság* igénye, mely egy világon kívüli isten kinyilatkoztatására, végső soron az Ó- és Újszövetség hitére támaszkodik. Én mindenesetre a Kína-tanulmányoknak ezt az olvasatát követem, miközben tisztában vagyok azzal, hogy Weber ingadozott annak megítélésében, vajon a nyugati fejlődés egyetemes jelentőségű és érvényű-e kvalitatív értelemben, vagy csak kvantitatív értelemben uralja (globalizálja) a világot.

A következő zavarba ejtő mozzanat: miként értsük, hogy a vallásos világelutasítás, pontosabban annak egy konkrét történeti variációja, a protestáns e világi aszkézis a világ feletti racionális uralom, és végső soron a modernitás egészének a *feltétele*. Mit jelent ez? Tekinthejtük-e úgy, hogy a protestantizmus *kauzális* értelemben oka a modern kapitalizmus, és általában a modernitás létrejöttének? Fel kell tennünk ezt a kérdést, mert Webernél, aki mégiscsak kiindulópontunk itt, a kauzalitás lehetősége újra és újra felmerül, a *Protestáns etikában* éppúgy, mint tizenöt év múltán a *Világvallásokban*. Weber persze nagyon óvatosan és nyilvánvaló fenntartásokkal nyúl a kauzális magyarázat módszeréhez [13]. Szembesülve a materiális alapok, a társadalmi és politikai szerveződésformák, valamint a szellemi tartalmak „közti kölcsönhatások irdatlan szövevényével”, csak azt kérdezhetjük – mondja –, hogy a

modernitás „kvalitatív kiformalódásában és az egész világra való kvantitatív kiterjedésében *közreműködtek-e – és ha igen, mennyiben – vallási hatások is?* [14] . Ahhoz, hogy kauzális kapcsolatról beszéljünk, először el kellene különítenünk az okot és az okozatot. De van-e mód erre a modernitás születésének weberi leírásában? A *Protestáns etikában* a lutheri hivatásetika és a protestáns e világi aszkézis összekapcsolódásáról ír, melyből megszületik – Luther és a puritán hitszónokok szándékától teljesen függetlenül, vagy éppenséggel szándékuk ellenére – az a vallásos hittartalmakkal átszőtt ethosz, a kapitalizmusnak az a szelleme, mely összekapcsolódva a kapitalizmus évezredek óta jelenlévő gazdasági formájával, *közreműködött* a kapitalista forma új történelmi alakjának, a modern kapitalizmusnak a megszületésében.

Nyilvánvaló azonban, hogy ebben az esetben nem olyan oksági kapcsolatról van szó, melynek önazonosságukat megőrző elemeit, mondjuk a két vagy több biliárdgolyót elválaszthatjuk egymástól, hogy aztán egy-egy okhoz egy-egy okozatot rendeljünk. Sokkal inkább egy hérakleitoszi *folyamatra*, tehát kölcsönhatások vagy „cserebomlások” olyan szövetére kell gondolnunk, melynek elemei a kölcsönhatások folyamatában maguk is állandó változáson esnek át: újabb és újabb *variációkat* képeznek. Nem a kapitalizmus *adott* szelleme, plusz az *adott* kapitalista forma összege „adja ki” a modern kapitalizmus világát. A modern kapitalizmus, illetve a modernitás a variációk sorozatából emelkedik ki, méghozzá olyan *emergens* jelenségként, mely tulajdonságaiban éppúgy nem vezethető vissza jól körülhatárolható elemek oksági hatására, ahogy a víz (H₂O) tulajdonságai sem vezethetők vissza a hidrogénre vagy az oxigénre. Az a szellem, melyet a „kapitalizmus szellemének” nevezünk, csak a kapitalista formával kölcsönhatásban *válik* a kapitalizmus szellemévé, ahogy a kapitalista forma is e szellemmel kölcsönhatásban *válik* modern kapitalizmussá.

a világról lemondva

Ugyanez igaz a „számtalan történelmi részmotívumra”, melyeket Weber a *Világvallások* előszavában a nyugati fejlődés (máshol hiányzó) *sajátságaként* felsorol: a modern, racionális kísérletezésen alapuló tudomány, a formális szabályok szerint kiszámítható jog és igazgatás, az önálló értékszférává váló művészet, a politikai intézmény értelmében vett, racionálisan tervezett alkotmányon alapuló állam, ugyanúgy, mint „modern életünk leginkább végzetszerű hatalma, a *kapitalizmus*” – mindez a „kölcsönhatások irdatlan szövevényében” *születő variáció*. A „történelem irdatlan szövevényében”, „számtalan történelmi konstelláció összehatásaként” keletkező variáció természetesen a protestáns e világi aszkézis is. Ha egy kauzális magyarázat során oknak tekintenénk, egyúttal okozatként is kellene kezelnünk, s így végtelen regresszióba bonyolódnánk. A világelutasítás, az aszkézis ugyanis különböző variációiban mindig is a keresztény kultúra része volt – hangsúlyozza Weber –, csak épp „kezdetben a világból a magányba menekült, de a világról lemondva már a kolostorból egyházilag uralta a világot. Eközben azonban egészében meghagyta a világi mindennapi életet a maga

természetes fesztelenségében. Most viszont kilépett az élet piaci forgatagába, becsukta maga mögött a kolostor ajtaját, és arra szánta el magát, hogy éppen a világi *mindennapi életet* itassa át módszerességével, hogy a világban élt racionális életté formálja – de nem e világból és nem e világért.” [15]

És itt egy újabb zavarba ejtő mozzanat. Ha a protestáns e világi aszkézis is csak egy variáció abban a szövevényben, amelyből kiemelkedik a modernitás világa, mivel magyarázható, hogy Weber épp erre a vallási elemre olyan különös hangsúlyt helyezett vizsgálódásai során? Talán csak személyes érdeklődésről, és ebben az értelemben egy bizonyos elem mégiscsak esetleges kiemeléséről lenne szó? Azt gondolom, hogy nem ez a megfelelő magyarázat. Nem véletlenül beszél Weber Kínatanulmányában, azaz életművének ezt a vonulatát mintegy összefoglaló írásában arról, hogy a vallásos világelutasítás puritán variációja olyan „hatalmas pátosz fundamentumán alapul”, mely alapja egyúttal a világ fölötti uralom igényének is.

Mit jelent ez a „hatalmas pátosz”, ami egyúttal fundamentumot, azaz alapot képez a világelutasítás „másik oldala”, a világ fölötti uralom igénye számára? A Nyugat más szinguláris fejlődésutakból „hiányzó” *sajátjáról* van szó. Arról a *közös alapról*, mely nemcsak a protestáns e világi aszkézisnek, de egyúttal a nyugati szerzetesség, és általában a vallásos világelutasítás, továbbá a világ feletti (racionális) uralom hozzá kapcsolódó variációinak fundamentuma is. Egy átfogó ethosra kell gondolnunk, mely beleírja magát a társadalmi kapcsolatokba és intézményekbe, illetve az emberi tudatba. Az életvezetés hétköznapi gyakorlatát szabályozó hittartalmak etikailag színezett elvárásaira, ha tetszik, átfogó és tartós fantáziaképre gondolhatunk, melynek középpontjában egy világfeletti isten áll a maga transzcendens követelményeivel és a *szabadság*, a *felszabadulás* ígéretével. Castoriadist idézve azt mondhatnánk, hogy a világ feletti, transzcendens isten képzele és a hozzá kapcsolódó világelutasítás hozza létre a *jelentések* „maggját”, melyből olyan képzeleti vagy

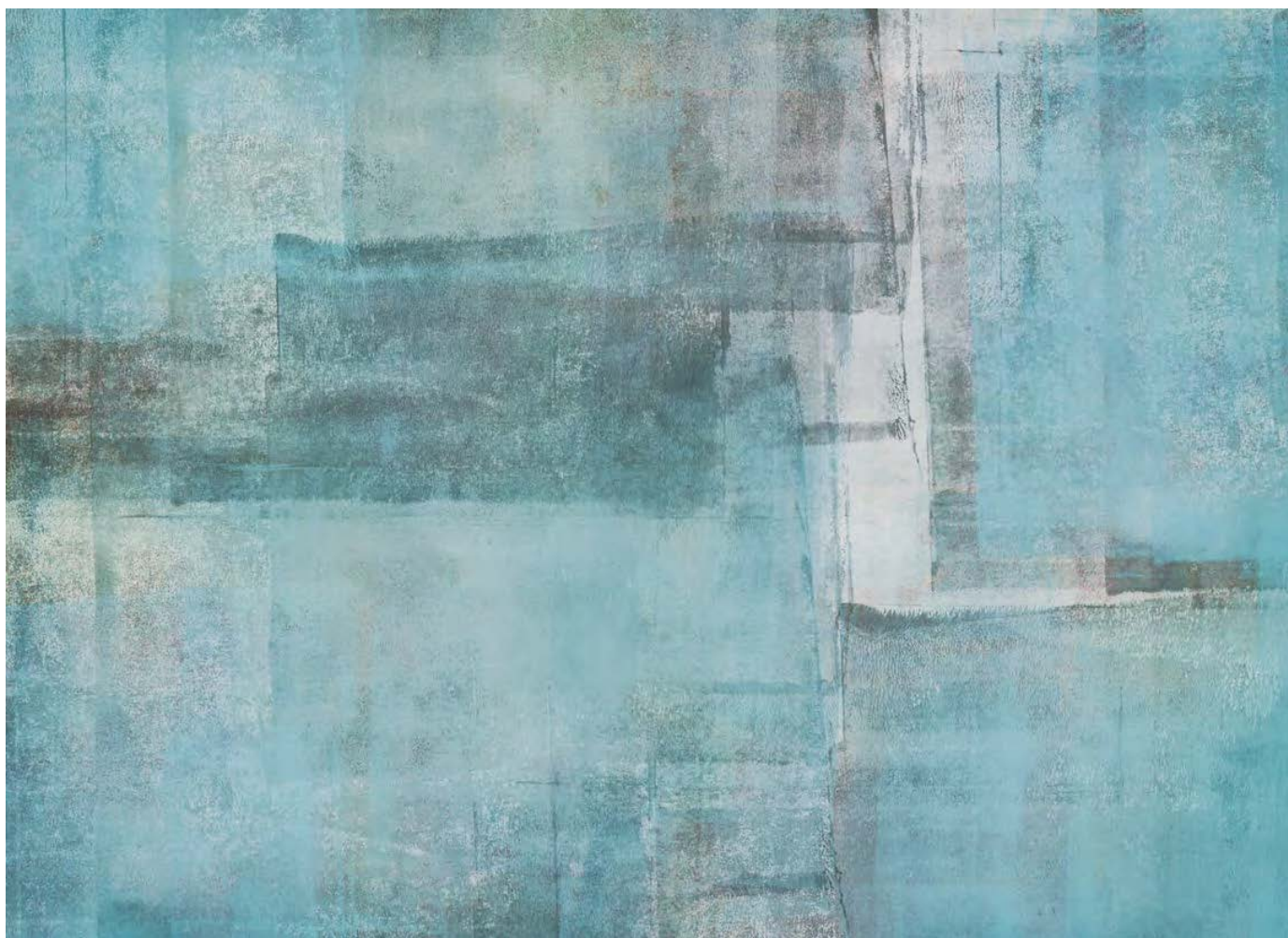
fantáziaalakok emelkednek ki, melyek megalapozzák, *ahogyan* a Nyugat kultúrájában felnőtt ember a valóságot elsajátítja – *ahogy* a lehetőségek irdatlan komplexumát redukálva, megteremti saját önálló és szilárd határokkal rendelkező valóságát. [16] Vagy ahogy Weber fogalmazott: „a világtörténelem értelmetlen végtelenségének az ember álláspontjáról értelemmel és jelentőséggel felruházott véges szeletét”, mely saját értelmének és törvényeinek engedelmességgel különül el környezetétől és tartja fenn önmagát.

irdatlan szövevény

Ebben az értelemben a vallásos világelutasítás, a világ feletti, transzcendens isten képzelete és a világ fölötti uralom igénye nem egy elem a többi között a weberi „irdatlan szövevényben”. A világelutasításnak a szabadság távolról sem veszélytelen vágya és fogalma köré épülő komplexuma képezi a nyugati fejlődés „hatalmas pátoszána fundamentumát”, azt az imaginárius magmát, melynek *alapján* végbemegy a lehetőségek irdatlan komplexumának redukciója, és létrejön az irdatlan szövevény értelmetlen végtelenségének *értelemmel* felruházott, véges szelete. Amennyiben alapját képezi, a vallásos világelutasítás komplexuma kiemelkedik a kultúra teremtésének és fenntartásának ebből a folyamatából: rendezetté, belülről szabályozott, saját határait fenntartani képes *rendszerre* teszi azt, ami a kauzalitás képlete felől nézvést „irdatlan szövevénynek” tűnik. A Nyugat koherens, önszerveződő folyamatában képződő variációknak ugyanis akkor van esélyük egymáshoz kapcsolódni, azaz akkor mutatkoznak életképesnek, akkor van esélyük a lassan kiemelkedő fősodor alkotóelemeivé válni, ha egyúttal kapcsolódni tudnak a vallásos világelutasítás fundamentumán nyugvó kultúra *értelméhez*: ha illeszkedni tudnak a „miként-fordulás” adott, de funkcionálisan-okságilag levezethetetlen jelentésmintázataiba. [17]

A világelutasítás komplexumát helytelen lenne a fejlődés szükségszerű és egyenesvonalú útján kibontakozó hegei Szellem mintájára elképzelni – olyan Lényegként, mely valamennyi történeti jelenség igazságát eleve önmagában tartalmazza. Ahogy helytelen lenne az is, ha olyan végső oknak tekintenénk, amelyből levezethető a további oksági hatások egyenesvonalú sorozata. A világelutasítás komplexuma maga is eleme a „számtalan történeti konstelláció összehatásának”.

Számtalan önálló determináció függvénye, hogy milyen variációk születnek, és hogy az illeszkedni képes variációk, valamint a variációk mögött álló szándékok, akaratok, vágyak és félelmek közül melyiknek az esélyei teljesebben be: melyek képesek rögzülni és további variációk alapjává válni. A szabadulás igénye ugyan tudatos, verbális-fogalmi formában is megmutatkozik, de „sorsszerű” erejét a társadalmi kapcsolatok mintázatának formális-szerkezeti feltételein keresztül fejt ki. A társadalmi rendszer rendezettsége, az illeszkedés mintázatai sem eleve adott, merev képletek azonban, hanem a történeti konstellációk kölcsönhatásában születő, *emergens* jelenségekként mutatkoznak meg. Maga a vallásos világelutasítás is számos variációban létezett, és ezeknek a variációknak az egymásutánja nem képez egyenesvonalú fejlődésutat. A Krisztus második eljövételének várakozásában élő, individuális megváltásra váró ókeresztény közösségektől hosszú és kanyargós út vezetett a *populus Christianus*hoz és az érett középkor *diarchiájához*. Egyház (*Sacerdotium*) és a Világ (*Saeculum*), Pápaság és Impérium olyan „megbékélt”, kölcsönös elismerésen alapuló viszonyához, mely a világelutasítás energiáinak visszafogását és a teremtett világ spirituális értelmének elismerését feltételezte. És persze ennek az alakzatnak is át kellett rendeződnie, hogy megjelenhessen a világból visszahúzódó *Deus absconditus* eszközeként fellépő puritán. Ahogy azt sem felejtjük el, hogy az „irdatlan szövevény” bármennyire is rendezetté, belülről szabályozott, saját határait fenntartani képes *rendszerre* válik, ez a rendszer állandó, intenzív viszonyban áll *környezetével*, az asszír, perzsa vagy római birodalommal, a hellenizmus világával, a népvándorlás során érkező „barbárokkal”, az iszlám világgal, de az ember pszichológiai-antropológiai természetével is.

Hogyan kapcsolódik mindez a modern kapitalizmus határozottan szekularizált világához? Közhelyszámba megy, hogy a modern kapitalizmus „acélkemény burkát” elhagyta már a világelutasítás *vallási* szelleme, ám ez nem jelenti, hogy a világelutasítás ne lenne továbbra is jelen: a megszabadulás-kiszabadulás igénye és a nyersanyaggá redukált világ uralásának törekvése éppenséggel felpörgött működésében. A kapitalista forma, amely korábban csak a társadalmak zárványaiban tudott teret nyerni, kölcsönhatásban a protestáns e világi aszkézissel *is*, beilleszkedik a világtól való szabadulásnak és a világ uralásának egy új, gyors evolúciónak induló mintázatába. Mint tudjuk, az árutertermelés és az árucserre egyetemessé válása azt jelenti, hogy az eredendően partikuláris közösségek különös szükségleteinek kielégítésére irányuló munka termékéből nem marad más, „mint egy és ugyanaz a kísérteties tárgyiasság, pusztá megalvadása a különbség nélküli emberi munkának.” **[18]** Az árutertermelés magával hozza tehát az árutest *kiszabadítását* –

Polányival szólva *kiágyazását* – használati értékéből éppúgy, mint a munka kiágyazását meghatározott szükségletek kielégítésére irányuló formájából: feltételezi *redukcióját* elvont, *értéktermelő* emberi munkára. Racionális uralom alá vetni a világot akkor tudjuk, ha csereszabatos, „különbség nélküli” egységekre bontjuk – ha a világi formát kalkulálható, végső soron matematikai forma váltja fel. Az a tőkés áruterelés, melynek tulajdonképpeni célja már nem a szükségletek kielégítése, hanem az absztrakt, minden minőségi tartalmától megfosztott profit mennyisége, a piac és a pénz közvetítésével a szükségleteket és magát a munkát is kiszabadítja a különböző tradíciók, lokalitások, vérségi kapcsolatok és kulturális értékek által szabályozott, messzemenően a világ szövetébe ágyazott formájából.

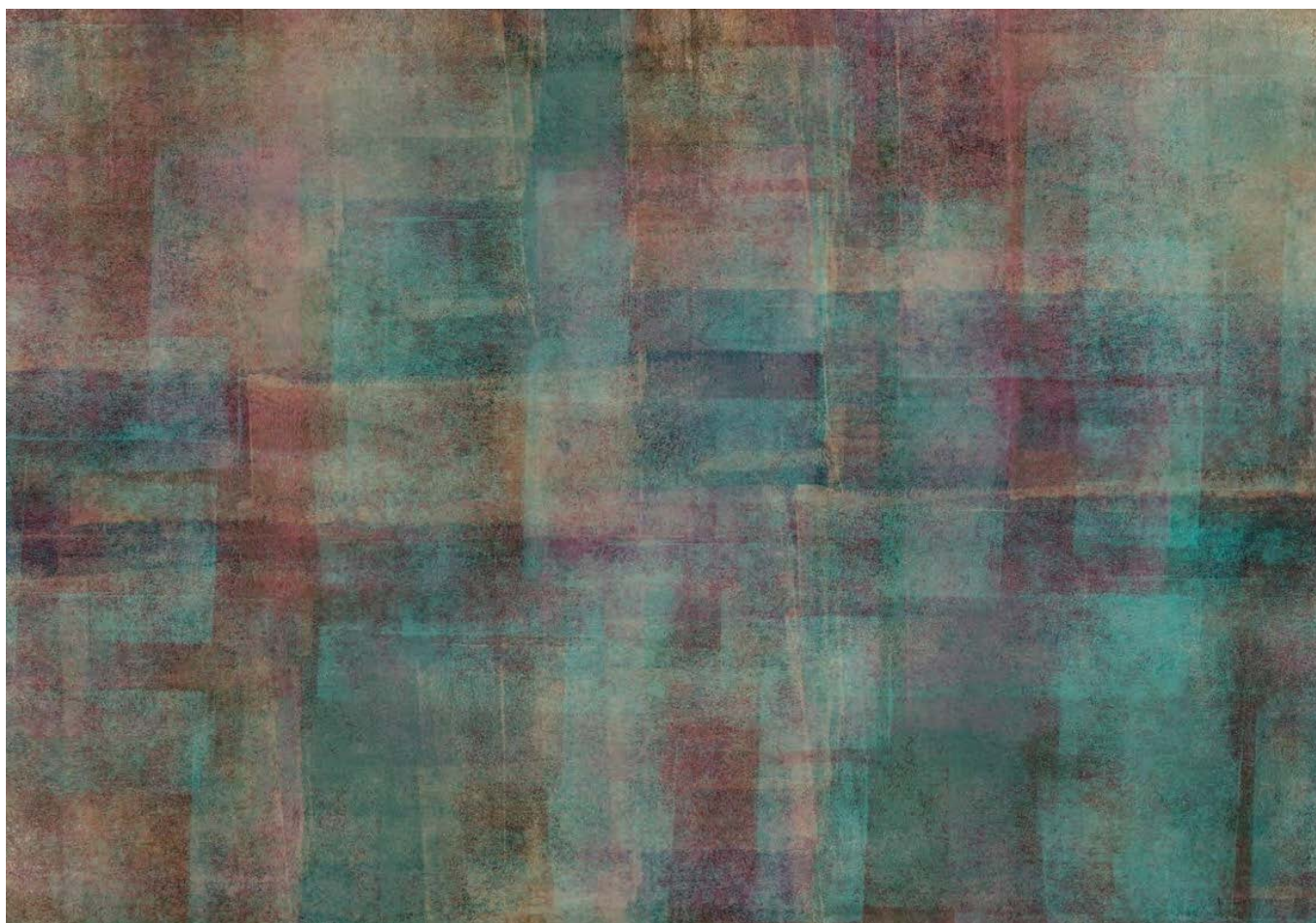
kötelezettségek és jogok

Ahogy a „különbség nélküli emberi munka”, úgy a tulajdon új, „különbség nélküli” formája is része annak a redukciós folyamatnak, melynek során különböző

elemek kiágyazódnak (kiszabadulnak) a társadalmi világ „irdatlan szövevényéből”. A Nyugat feudális társadalmaiban – minél keletebbre vagyunk, annál inkább – a család volt a tulajdonlás alapvető egysége, mely egyúttal a termelés és a fogyasztás egységét is alkotta. A tulajdon, és különösképpen a föld tulajdona bizonytalan, feltételes, a hozzá kapcsolódó kötelezettségek és jogok által korlátozott volt: a család egymást követő generációi lényegében haszonélvezeti joggal rendelkeztek, azaz a tulajdon helyes használatáért felelősséggel tartoztak a családdal és a leszármazottakkal szemben. De hasonló szerkezet uralkodott a hűbéri társadalom felsőbb rétegeiben is. A feudális társadalmat a *doplex dominium* (kettős tulajdon) bonyolult szerkezete hálózta be: a hűbérúr *dominium directuma* nemcsak a földre kiróható adóbehajtási jogot tartalmazta. A hűbérúr egyben kedvezményezettje volt a *földhöz kötődő* kötelezettségeknek, melyek a föld feletti használati joggal (*dominium utile*) rendelkező vazallusát a hűbérbirtok fejében hűségre és különböző szolgáltatásokra kötelezték. A tulajdon és a tulajdonos kiszabadítása-kiágyazása a kötelezettségek, az alá- és fölérendeltségi viszonyok társadalmi szövevényéből nyilvánvaló kölcsönhatásban állt a modern kapitalizmus kialakulásával, de kauzálisan nem vezethető vissza arra mint

okra: ahogy Macfarlane kiváló könyvéből tudjuk ^[19], a (föld)tulajdon kiágyazódása Angliában – a kapitalizmus későbbi „mintaországában – már a 14. században, azaz évszázadokkal a modern kapitalizmus kialakulása előtt elindult.

Hasonló mintázatba illeszkednek az első modern államalakulatok, az abszolutizmusok a 16–17. században. Ahogy a modernitásban a tulajdonos szuverén ura tulajdonának, úgy válik a politikai hatalom szuverén urává az abszolutista állam monarchája, ami – mint a tulajdon esetében – itt is feltételezi, hogy egy „különbségek nélküli” hatalom kiszabadul-kiágyazódik az egész társadalmi világot átszövő, sokszor egymást keresztező politikai-hatalmi függőségi viszonyokból. Ha az abszolút hatalom birtokosát, a Leviatánt „földi istennek” nevezzük, akkor ezt nemcsak hatalmának legitimációja, az Istentől eredő jogra hivatkozás igazolja. A világi hatalom kiágyazása-kiszabadítása ugyanabba a mintázatba illeszkedik, mint a világ irdatlan szövevényéből kiágyazott, ismét ótestamentumi, transzcendens istenként mutatkozó „rejtőzködő Isten”, a *Deus absconditus* kiemelkedése. „Bizony Te rejtőzködő Isten vagy, Izraelnek Istene, szabadító!” (Ésaiás 45:15) A Szabadítónak, hogy szabadító lehessen, magának is szabadnak kell lennie a világtól. Ahogy a *res cogitans*nak is el kell szakadnia a *res extensától*, hogy a tudomány által birtokba vehesse. A modernitás tudományának (és technológiájának) tárgya az Istentől elhagyott világ. Korrelátuma az isteni rendet tükröző, Isten „második könyvének” tekintett természet jelentésű kozmoszának felbomlása. Helyébe a térben és időben pontosan lokalizálható és kvantifikálható „puszta objektumok” működését szabályozó, de minden célt, jelentést és értelmet nélkülöző törvényszerűségek feltárása és uralása lép egy olyan szubjektum által, mely minden érték, cél és értelem egyedüli forrásaként *szabadul el* kiüresített világától.

Az egyre világosabb mintázat evolúciójának egyik csúcspontja az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat*, mely a minden érték és értelem forrásaként tekintett emberi szubjektumról kimondja, hogy „minden ember egyenlőként teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat”. Az észjog alapján álló modern állam politikai közössége azon a legitimitását biztosító eszmén nyugszik, hogy – Kantot idézve – „a köz minden tagját emberként” megilleti a *szabadság*. Ennek a szabadságnak „a köz konstitúcióját szolgáló elve” pedig Kant következő formulájával fejezhető ki: „senki nem kényszeríthet rá, hogy egy bizonyos módon legyek boldog..., mindenki úgy keresheti boldogságát, ahogyan jónak látja, ha nem csorbítja ezzel mások abbéli szabadságát, hogy hasonló cél felé törekedjenek...” [20] A jog tehát „mindenki szabadságának ama feltételhez szabott korlátozása, hogy az mindenki más szabadságával valamely általános törvény szerint összehangolható legyen”. Így lesz az észjog alapján álló „polgári alkotmány olyan *szabad* emberek viszonya, akik (másokkal való

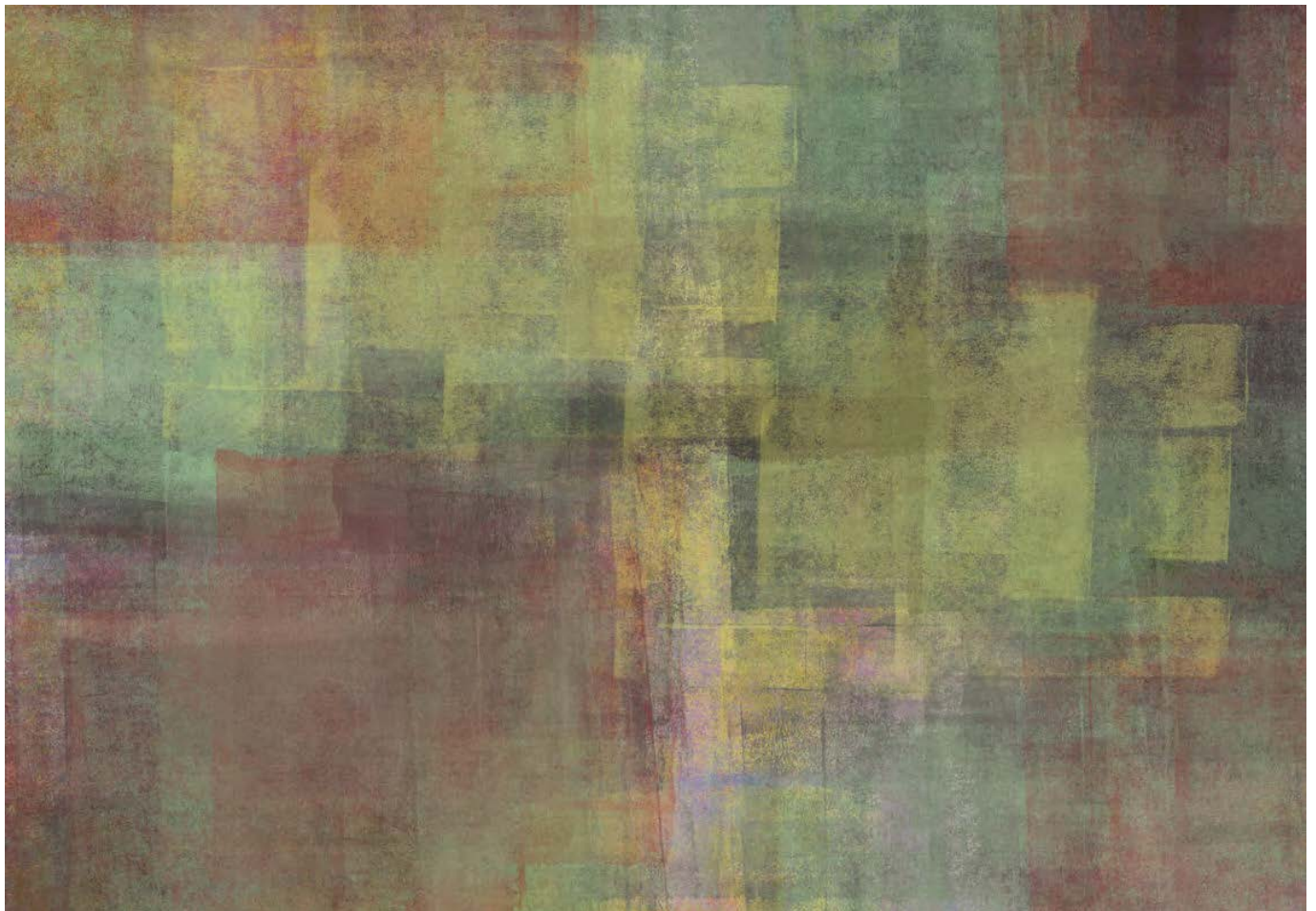
szövetkezésüket illetően egészében élvezett szabadságuk sérelme nélkül) mégis kényszerítő törvények fennhatósága alatt állnak.” [21] *Mélyszerkezetében* ez hasonlóságot mutat Pál első korinthusiaknak írott levelének jól ismert helyével: „Mert hiszen egy Lélek által mi mindnyájan egy testté kereszteltettünk meg, akár zsidók, akár görögök, akár rabszolgák, akár szabadok; és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk át.” (1Kor. 12:12) A keresztség által, a megváltó Lélektől átítatva mi mindnyájan *kiszabadultunk* a világból, és *egyenlő* tagjaivá lettünk Krisztus testének (a megváltottak közösségének), melyben nincs többé különbség zsidó és görög, szabad és rabszolga között. Ami nem jelenti, hogy ezek a különbségek a szabadság nélküli, megváltatlan világban ne állnának fenn továbbra is. A szerkezeti hasonlóság abban áll, hogy az állampolgárok absztrakt, különbség nélküli egyenlősége és szabadsága ugyanígy beválthatatlan maradt az absztrakt emberjogi szférán túl: az erősek és a gyengék, a többség és a kisebbség, a szegények és a gazdagok közötti különbség a magánszemélyek mindennapi – és vaskos – világában ettől nem szűnt meg.

a szabadság pervertált variációja

Kétségtelen, a világelutasítás komplexumának mintázatait illetően mindez csak egy problémajegyzék, mely kutatási feladatokat jelöl ki. De ahhoz azért elég lehet, hogy ismét

feltegyük a kérdést: mi köze van ennek a „majomketrechez”? Hiszen a világ feletti, transzcendens Isten képzelet és a szabadulás vágya a világ börtönéből – ösképével, a gnosztikus visszhangokat keltő kivonulással az egyiptomi „szolgaság földjéről” – mégiscsak az emberiség *egyik fenséges, azaz egyszerre vonzó és megrettentő* képzelet. Bár egy apokaliptikus kép nem lenne inadekvát olyan evolúciót illetően, melynek imaginárius magmájában a megváltás vágya rejlik, a profetikus jóslattól tartózkodnék. Annyi azonban Kovács Gábor elemzéséből, és a közelmúltban megjelent, Kovács által bemutatott négy – igen fontos – műből [22] világossá válik, hogy az elmúlt évtizedeket a szabadság *pervertált* variációja uralta. A káoszba forduló neoliberalizmus legújabb alakváltozata, a digitális technikák által működtetett technokapitalizmus az interneten és különösen a közösségi médiumokban (Facebook, Twitter stb.) kerengő irdatlan mennyiségű információ begyűjtése és feldolgozása

révén képessé vált az emberi vágyak és szükségletek előrejelzésére és befolyásolására. Az emberi belső, az az emberi szubjektum bomlik így digitalizált adatokra, s válik eladható áruvá és a profitérdekelt tőkés termelés pusztá nyersanyagává, melyet a felvilágosult ész és a modernitás klasszikus korszaka minden érték és értelem egyedüli forrásának tekintett. Következésképpen – legalábbis a Nyugat imaginárius magja felől tekintve – az értékek és az értelem, a szabadulás és a megváltás vágyának kiárusítása zajlik körülöttünk. Az adatcsomagként kezelt, megfigyelt és feldolgozott ember *kiágyazása* („kitermelése”) a világból ezzel totálissá válik, ám egy totálisan pervertált formába. Ahogy Byung-Chul Han írja, a technohatalom csak „hízeleg a pszichének, ahelyett, hogy fegyelmezné, kényszereknek vagy tilalmaknak vetné alá. Nem hallgatást mér ránk. Inkább szüntelenül arra készlet, hogy közöljünk, megosszunk, részt vegyünk, kommunikáljuk véleményünket, igényeinket, kívánságainkat és vonzalmainkat... a szabadság mai válsága abban áll, hogy olyan hatalmi technikával van dolgunk, amely nem tagadja vagy elfojtja a szabadságot, hanem kizsákmányolja.” [23]

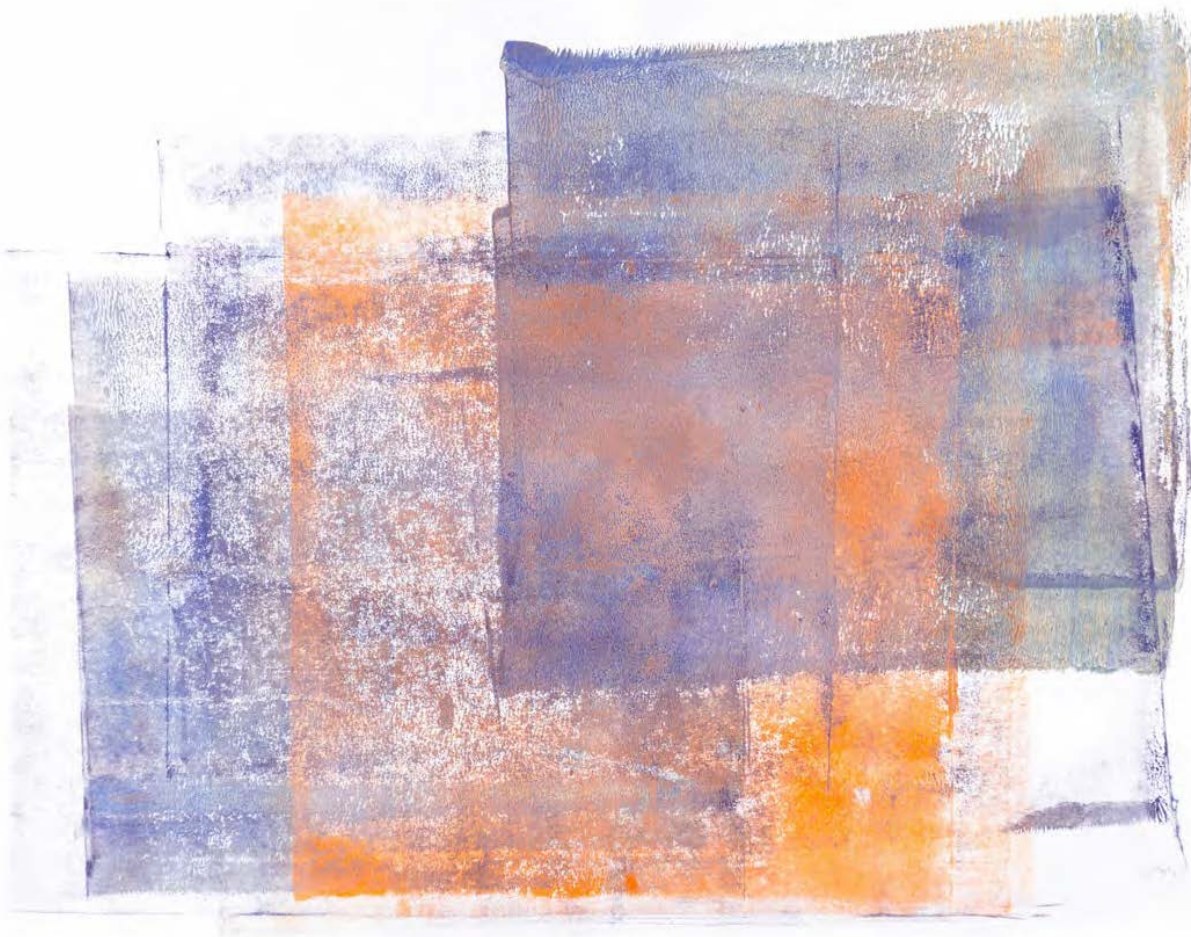
De vajon mondhatjuk-e, hogy ennek a perverziónak az *oka* világosan áll előttünk, hogy *az ok*, amire kauzálisan visszavezethető, a kapitalizmus? Kétségtelen, a perverzió benne rejlik a kapitalizmus alaptermészetében. Abban ugyanis, hogy az emberi szükségletek kielégítését nem a termelés céljának, hanem a profitszerzés eszközének tekinti. De ez elég-e ahhoz, hogy azt mondhassuk, a ketrecbe zárt majom egyszerűen az *idomítás*, egy rá, mint tárgyára irányuló, céltudatos tevékenység terméke? Inkább Richard Seymourral, a *The Twittering Machine* szerzőjével értek egyet, aki – miként Kovács is kiemeli – nem egyoldalú determinizmusról beszél, hanem korrelációról, kulturális, politikai, gazdasági, pszichológiai és technológiai változások kölcsönviszonyáról. Én úgy fogalmaznék, hogy a társadalom „irdatlan szövevényét” alkotó elemek illeszkedését, s így a rendszer rendezettségét biztosító mintázat új variációjáról kell beszélnünk.

szabad önteremtés

A *szilárd* modernitás helyébe lépő – Bauman terminológiájával szólva ^[24] – folyékony vagy *likvid modernitás* mintázatának kiemelkedése során is felmutatható a materiális alapok, a társadalmi és politikai szerveződésformák, valamint a szellemi jelentéstartalmak „közti kölcsönhatások irdatlan szövevénye”. A jóléti állam leépítése és a neoliberális globalizáció kialakulása egy mintázatba illeszkedik a nyugati kultúra posztmodern variációjának születésével. A posztmodernt a „metafizikakritika”, a hatalmat és hierarchiát feltételező Egész dekonstrukciójának szelleme élte – az alaptalanság apoteózisa. Minden a zárt, a kerek, a rögzített Egész kívánatos végéről szól: a Történelem, a Nagy Elbeszélések (sőt, az elbeszélések) végéről, a Művészet végéről, a Szerző, sőt, a Szubjektum haláláról, a szöveggé vált Művek felnyílásáról és a jelentés szisztematikus elhalasztásáról – végső soron a Nagy Szerző, a barthes-i „Szerző-Isten” haláláról. Másképpen fogalmazva a Szabadító haláláról, hogy helyére a szabadság furorja, az egyéni szabadság, az önmegvalósítás milliányi variációja lépjen. Minden Egész eltörött, de ha nem, törjük össze. Mert megszabadulva ezektől a konstrukcióktól, a halott Isten helyére állított Totalitás intézményesített hatalmi struktúráitól, megérkezünk végre a posztmodern posthistorie-be. Levetve a rögzített jelentések pányvait, itt minden szabadon áramlik, keletkezik és alakul, megteremtve

ezzel az autentikus létezés, a szabad önteremtés lehetőségét. Szabadulni, szabadulni, szabadulni... Szabadulni mindentől, ami kategorizál, homogenizál, ami megfoszt az individualitástól, hogy végül megszabaduljunk önmagunktól is [25] .

Az identitáskonstrukció megváltozott logikájáról szólva Kovács Gábor pontosan fogalmaz: az internet az, ami „megmondja, ki vagy, mert te akarsz, hogy mások mondják meg, ki vagy valójában. Míg a karteziánizmus alapvetése az volt, hogy 'gondolkodom, tehát vagyok', korunk Facebookot és Twittert használó individuumának alapvetése: 'lájkolnak, tehát vagyok'. Az így konstruált elektronikus alapú identitást [Seymour] kompetitív individualizmusnak nevezi. A többiek elismeréséért – amely saját létezésem bizonyosága – folytatott kényszeres lájk-vadászat egyfajta digitális szociáldarwinizmust eredményez: a digitális dzsungelben állandóan harcolni kell a túlélésért. A digitális self ugyanis alapvetően törekeny: a folyamatosan érkező külső stimulusokra újra és újra válaszolni kell. Végeredményben az én piacosításáról van szó, aminek eredménye olyan személyes brand létrehozására irányuló görcsös igyekezet, amely piacképes.” A megváltás végső céljaként így aztán megjelenik a *transzhumanizmus*, a túlvilág majmává lett ember átköltözése az online *virtuális* terébe, igazolva ezzel Heidegger korai analízisét: már nem a technológia épül a világba, hanem a világunk az új Szabadítóba, a technológiába.

A szabadság furorjával a világ feletti, transzcendens isten képzete és a hozzá kapcsolódó világelutasítás körül képződött *imaginárius magma*, szóval *ahogy* a nyugati kultúra, a lehetőségek irdatlan komplexumát redukálva, megteremti „a világtörténelem értelmetlen végtelenségének az ember álláspontjáról értelemmel és jelentőséggel felruházott véges szeletét”, teljes perverzióba fordult. A judaizmusban a választott Nép, a kereszténységben az egyház mint Krisztus teste, de még a gnózisban is az Idegen isten önmagunkban hordozott szikrája, a liberális jogállamban pedig a jogi normák intézményes rendszere spirituális és egyúttal intézményesült közösségben egyesítette a világelutasítás nyugati kultúrájában felnőtt egyéneket. Ez a szellemi-kulturális közösség ma felbomlani látszik, s ezzel megnyílik az út a szabadság és az egyenlőség ellenfelei, a posztfasizmus erői – amúgy a modernitás szülöttei – előtt, hogy a tőkével szövetségben megtervezzék és felépítsék az egyenlőség- és szabadságnélküliség szellemtelen, de propagandával átitatott kényszerközösségeit.

Joggal merülhet fel a kérdés, jól jártunk-e azzal – már ha szabad így fogalmaznom –, hogy válságból válságba sodródó, lassan káoszba zuhanó korszakunk nyűgét-bajait nem egyetlen *okra*, ti. a kapitalizmusra vezettük vissza, hanem számos történelmi tényező „összehatására”, végső soron kultúránk pervertálódására és évezredek nyugati szellemének kiüresedésére? Talán igen. Az értelem és a jelentés nyugati konstrukciója ugyanis ott van a hátunk mögött, és nem tűnik el a gyorsuló idő egyetlen pillanata alatt. A kultúra evolúciója reményeink szerint nem egyenes vonalú. Mivel egymástól független determinációk függvénye, hogy milyen variációk születnek, és az illeszkedni képes variációk, valamint a variációk mögött álló szándékok, akaratok, vágyak és félelmek közül melyiknek az esélyei teljesebben be, *elvilleg* számos elszigetelt magból kinőhet egy új fősodor mintázata.

a hatalmon kívül

Ilyen „magot” vélek látni a tágan értelmezett *zöld mozgalmakban*: a világ és a világelutasítás *megbékélésének* lehetőségét, olyan *új* egyensúlyt a megváltás szabadulásvágya és a 2.

Thesszalonikaiaknak írott levél nevezetes Katechonja, az apokalipszis Visszatartója között, mely az érett középkor *diarchiáját*, az *interimben* történő berendezkedést jellemezte. De szerencsére nem kell ilyen fennkölt, ám homályos párhuzamok mögé bújni. Ha azt mondjuk, hogy a zöld gondolat jelen van, nem a hatalmon lévő vagy az ellenzéki *politikai pártokra* érdemes gondolni, melyek egyaránt tevékeny részesei a káoszba forduló jelennek. A közösségek újjászületésének, az egyenlőség e világi megvalósulásának és a termelési rend alapvető átalakításának igénye jelen van, de a *hatalmon kívül*. Ott van *lent*, elsősorban a fiatalok generációjában, de nem csak bennük. És ott van a majomketrec majmaiban is, akik ha néha kinéznek a ketrec rácsain, maguk is *közösen* megélhető szabadságra vágynak. Nem sok ez, de talán mégis ez a lényeg. Mert ahogy egykor Hajnal István írta, az „emberi társadalom építését nem felülről, elképzelt célokért kell kezdeni, hanem alulról, a kicsinyek biztosításával, különben a közjólétből a kevesek jóléte lesz”. Végül a tisztelet és a köszönet okán hadd idézzek zárásképpen Tamás Gáspár Miklós tanácsaiból: „ha tekintélyt, eligazítást keres, akkor ne a többségek kialakításának szakembereire hallgasson, hanem a többségi erőszakhatalom és véleményhatalom hegemoniájával

szemben figyeljen az önmagukat létrehozó (nem képviseleti-fölhalmazott, törvényalkotó) szervezetek diszkurzív működésére... Azt tanácsolom a hazámnak, hogy elismerésével ne csak 'a választási győztest', azaz a legközvetlenebb kényszer gyakorlóit tüntesse ki, a látszólag 'demokratikus legitimáció' álérének fölülve. Maga kutassa az érvényes legitimációs tekintélyerveket a hozzáférhető kulturális anyagban, és őket mérje hozzá a represszív 'többségi' legitimációs technikákhoz." [26]

Garancia persze nincs. De mégiscsak több esélye van ennek, mint az óriástermetű Indián megjelenésének.

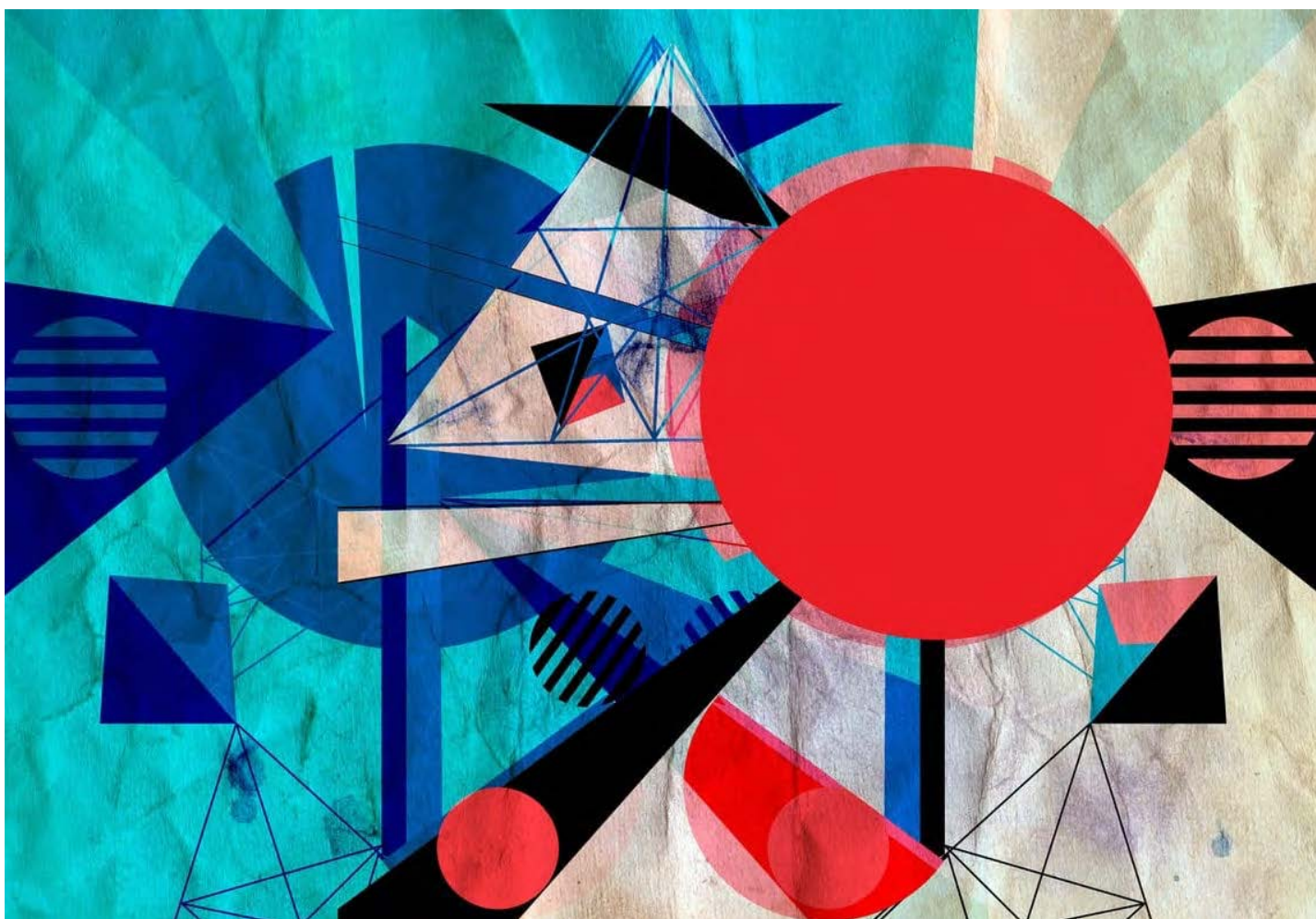
1. Kovács Gábor e témába vágó írásai: <https://ligetmuhely.com/szerzo/kovacsgabor/> ↑
2. *A magunk építette majomketrectől a pszichopolitikáig.* ↑
3. Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme.* L'Harmattan, 2020. 186. ↑
4. Marx: *A tőke.* Kossuth, 1973. 1.k. 75. ↑

5. „Az egyenlőséget és a szabadságot tehát nemcsak tiszteletben tartják a cserében, amely csereértékeken nyugszik, hanem a csereértékek cseréje a termelő, reális bázisa minden *egyenlőségnek és szabadságnak*. Mint tiszta eszmék, ezek pusztán eszményített kifejezései a cserének; jogi, politikai, társadalmi vonatkozásokban kifejtve nem egyebek, mint ez a bázis más hatványon.” Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. MEM 46/1. 150. ↑
6. Weber: i. m., 187-188. ↑
7. Max Weber: Konfucianizmus és taoizmus. In: *Világvallások gazdasági etikája*. Gondolat-ELTE Társadalomtudományi Kar, 2007. 114. ↑
8. Weber: i. m., 180. ↑
9. Weber: i. m., 191-192. ↑
10. Weber: i. m., 198. ↑
11. Weber: *Előszó*. In: *Világvallások gazdasági etikája*. 9. ↑
12. Weber: *Bevezetés*. In: *Világvallások gazdasági etikája*. 76. ill., 77. ↑
13. Erről részletesebben lásd *Hogyan születik egy új világ? Max Weber és az „irdatlan szövevény”* c. írásomat: <https://ligetmuhely.com/liget/tallar-ferenc-hogyan-szuletik-egy-uj-vilag/> ↑
14. Weber: *A protestáns etika...* 68-69. ↑
15. Weber: *A protestáns etika...* 146. ↑
16. Cornelius Castoriadis: *A társadalom mint képzeleti intézmény*. Gondolat, 2022. Kicsák Lóránt, a fordító utószava kitűnő eligazítóként szolgál a műhöz. ↑
17. Az imaginárius középpontjában és minden megnyilvánulásában olyasvalami található – idézem Castoriadist –, „ami funkcionálisan nem értelmezhető: a világnak és az ének eredendő megszállása egy olyan értelemmel, melyet nem reális tényezők 'diktálnak' a társadalomnak. Hiszen inkább fordítva, éppen ez az értelem az, mely minden reális tényezőnek kijelöli a fontosságát és sajátos helyét az adott társadalom univerzumában; egy értelem, melyet ennek a társadalomnak élettartalmaiban és életstílusában felismerhetünk.” Cornelius Castoriadis: *Gesellschaft als imaginäre Institution*. Suhrkamp, 1984. 220. ↑
18. Karl Marx: *A Tőke*. Kossuth, 1973. I. köt. 44. ↑
19. Alan Macfarlane: *Az angol individualizmus eredete*. Századvég – Hajnal István Kör, 1993. ↑
20. Kant: Ama közönségesen használt szólásról, hogy ez talán igaz az elméletben, ám a gyakorlatban mit sem ér. In. Uő: *Történefilozófiai írások*. Ictus, 1997. 187. ↑
21. Kant: i. m., 186. ↑
22. Shosana Zuboff: *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Profile Books, 2019; Jonathan Crary: *Scorched Earth. Beyond the Digital Age to a Post-Capitalist World*. Verso, 1922; Richard Seymour: *The Twittering Machine*. The Indigo Press, 2019; Byung Chul Han: *Pszichopolitika. A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák*. Typotex, 2020. ↑
23. Byung Chul Han: i. m., 24-25. ↑
24. Zygmunt Bauman: *Liquid Modernity*. Polity Press, 2000. ↑
25. Ezt a szellemi-kulturális folyamatot igyekeztem megvilágítani *Az áramlások terében* c. kötetemben: <https://ligetmuhely.com/liget/az-aramlasok-tereben-ekonyv/>. A neoliberalizmus gazdasági és politikai folyamatait illetően két írásomat emelném ki: *Meggyengült centrumállamok – erősödő populizmusok*. [https://www.prophilosophia.ro/assets/files/kellek-61/kellek_beliv_61-2019-2020-06-04-101-126\(1\).pdf](https://www.prophilosophia.ro/assets/files/kellek-61/kellek_beliv_61-2019-2020-06-04-101-126(1).pdf) ill. *Tájékozódás egy korszak végén* <https://ujegyenloseg.hu/tajekozodas-egy-korszak-vegen/> ↑
26. Tamás Gáspár Miklós: *Öt tanács a hazának*. <https://merce.hu/2022/12/26/tgm-ot-tanacs-a-hazanak/> ↑

Kiss Lajos András

A TECHNOFILIA ÉS A TECHNOFÓBIA KÖZÖTT

2023-02-25 | ESSZÉ

Kommentárok Kovács Gábor esszéjéhez ^[1]

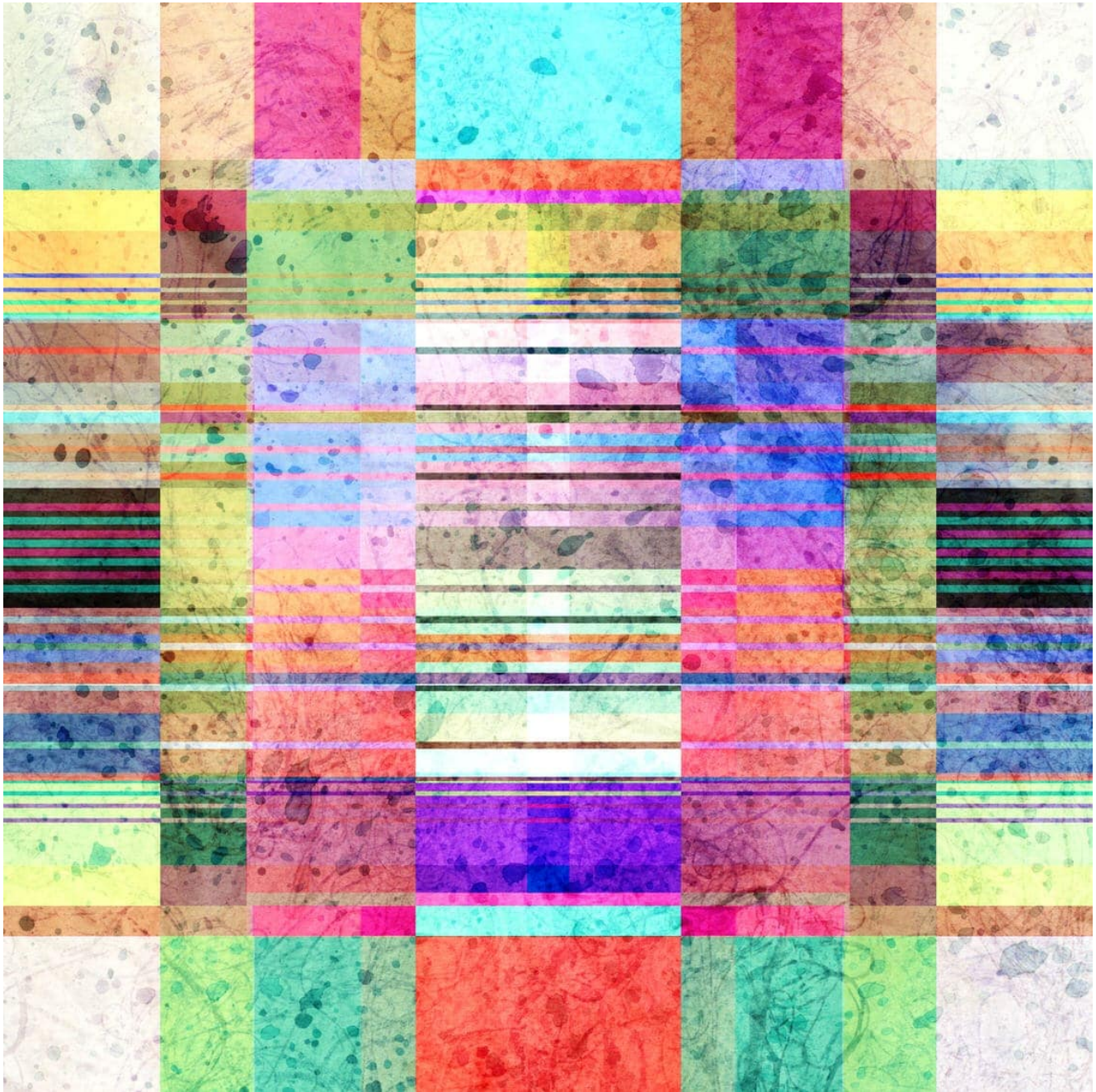
A modern kor „intellektuális racionalizációja” legegységesebben a tudomány és a technika szimbiózisában érhető tetten – ez Max Weber *A tudomány mint hivatás* című írásának központi tézise. ^[2] A technikai-technológiai fejlődés tényét értelmetlen

lenne eltagadni, ahogy az is könnyen belátható, hogy a 19. és 20. században alkotott műszaki csodák (gőzhajók és gőzmozdonyok, telegráf és telefon, villanyárammal működő vonatok, villamosok, benzin hajtotta autók és repülőgépek stb.) sokkal kényelmesebbé és hatékonyabbá tették az emberek mindennapi életét. De segítenek-e nekünk ezek az instrumentumok abban is, hogy az antikvitásban vagy a középkorban élt elődeinkhez képest megalapozottabb (és megnyugtatóbb) válaszokat adjunk az élet nagy kérdéseire? – teszi fel a kérdést a német tudós. Válasza pedig: „Aligha. Ha valamelyikünk villamoson utazik, sejtelve sincs – hacsak nem fizikus szakember –, mitől indul el a villamos. Nem is kell tudnia. Elég, ha 'számíthat' a villamoskocsi viselkedésére, ha hozzáigazíthatja a maga viselkedését; de mit sem tud arról, hogyan állítanak elő úgy egy villamost, hogy az menjen. A vadember összehasonlíthatatlanul többet tud a maga szerszámairól.” [3]

csak átmeneti siker

Persze, aki akarja, könnyűszerrel megtudhatja, hogyan működik a villamos. Ha elvégezi a műszaki egyetemet, esetleg átrágja magát néhány műszaki szakkönyvön, racionális magyarázatokra lel, sőt, akár a terület „szakértőjévé” válhat. Csakhogy a modern ember racionális munkamegosztásra épülő életvezetése lehetetlenné teszi a sokoldalú képzést, kénytelen életben tartani a technikai instrumentumok kiszámítható működésébe és a „többiek” szakértelmébe vetett bizalmát. Weber a „világ varázstalanításának” nevezi a folyamatot, amelyben a tudomány és a technika mindenható erejébe vetett hit a kizárólagos érték rangjára emelkedik. Ebben az új „transzparens” világban nem kell többé vademberek módján élni, és titokzatos mágikus erőkhez folyamodni céljaink elérése érdekében, „Hiszen ezt megteszik a technikai eszközök, megteszi a számítás.” [4] Így a modern ember az „állandó mozgósítottság állapotában” él; a technikai fejlődés végtelen lépcsőzetének megmászása sohasem ér véget, az előrehaladás mindig csak átmeneti siker, mert néhány lélegzetvétel után folytatni kell a „lépcsőzést”. Szinte mindenki ismeri a modern olimpiai játékok (valószínűleg Pierre de Coubertin bárótól származó) elhíresült jelmondatát: „Gyorsabban, magasabbra, erősebben!”. Szűklátókörű gondolkodásra vallana, ha csak a sportversenyek világára korlátoznánk e három „imperatívusz” érvényességét. Voltaképpen a modern kor

embere általában is olyan kolosszális verseny résztvevője, ahol minden siker csak részsiker, mert az új világrend szakadatlanul a korábban elért teljesítmény meghaladására szólít fel mindannyiunkat.

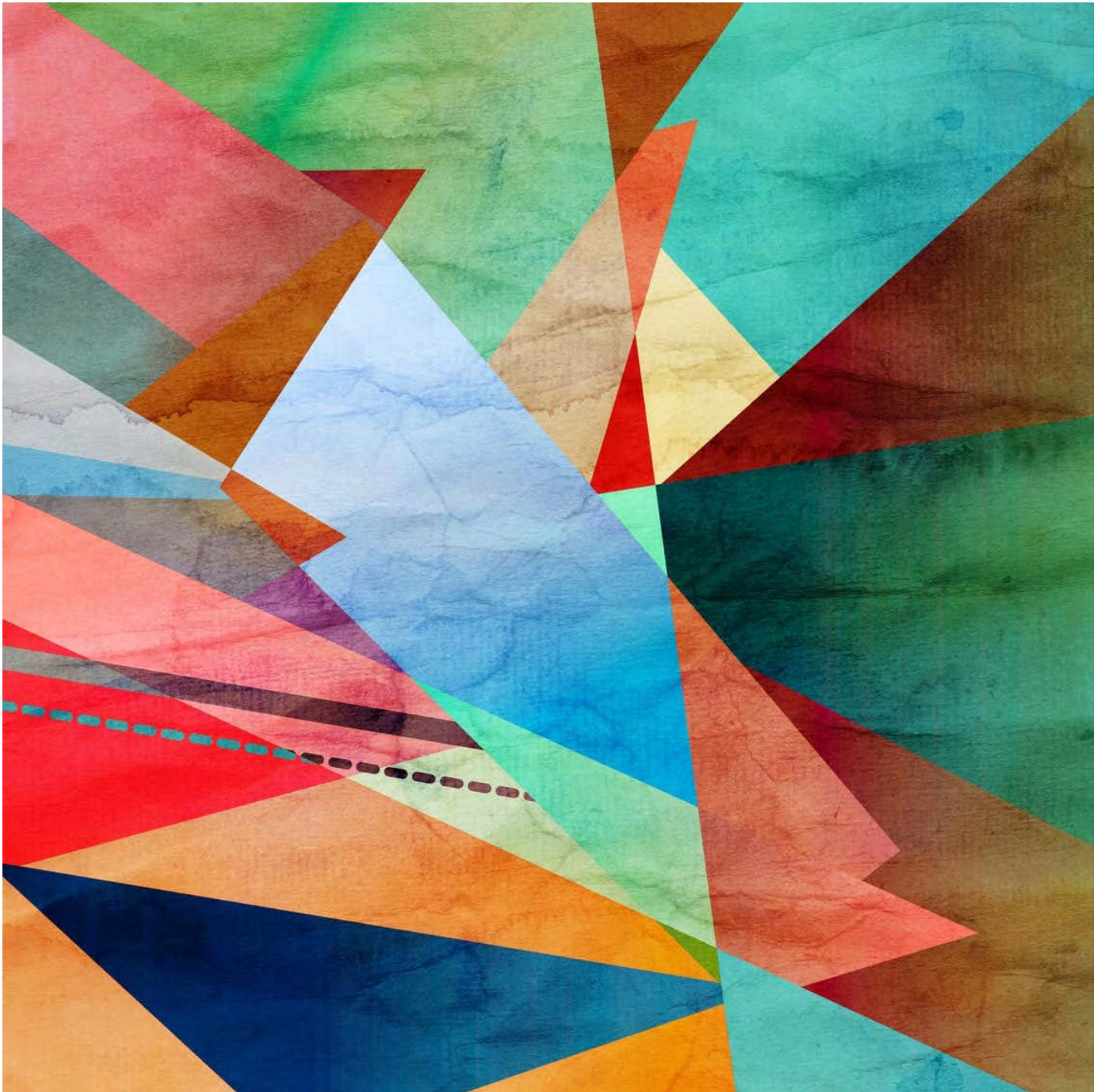
De van-e valami értelme ennek a haladás- és fejlődésmániának a tisztán gyakorlati és technikai megfontolásokon túl, teszi fel újabb kérdését Weber. Az olvasók „(...) e kérdés leghatározottabb elvi felvetésével Lev Tolsztoj műveiben találkozhatnak. Sajátos módon érkezett idáig. Töprengései egyre inkább egyetlen problémát firtatnak:

értelmes jelenség-e a *halál*, vagy sem. Válasza így hangzik: a kultúremler számára nem az. Éspedig azért nem, mert a civilizált, a 'haladásba', a végtelenbe illeszkedő egyes életnek a maga immanens értelme szerint nem szabadna befejeződnie. Mert hiszen a haladásban lévő előtt még mindig ott van a további haladás; senki sincs a csúcsponton, amikor meghal, mivel a csúcspont a végtelen messzeségében van." [5] A bibliai próféták vagy a középkori parasztok még nem érezték ezt a rájuk nehezedő „fejlődékényszert”, hiszen akkoriban az élet jellemzően a „szerves körforgásba illeszkedett”, és a legtöbb ember élete alkonyán joggal érezhette, hogy teljes életet élt, és „(...) nem maradt számára több rejtély, amit még meg szeretett volna fejteni, s ezért 'telhetett el' vele." [6] Ebből persze nem következik, írja Weber, hogy a tudomány és a technika értelmetlen és haszontalan emberi produktum. De az igen, hogy a legfontosabb egzisztenciális és morális kérdéseinkre a tudomány és a technika vívmányai nem adnak választ. Egyrészt jó dolog, mondja a szerző, hogy a modern orvostudomány és a hozzá kapcsolódó gyógyszeripar egyre hatékonyabb eljárásokat fejleszt ki a beteg emberek életben tartására és szenvedéseik enyhítésére. Mégis, a „mindenáron életben tartás” mint az egyik legfontosabb orvosi imperatívusz számos problémát vet fel. „Az orvos a maga eszközeivel akkor is életben tartja a halálos beteget, ha az könyörög, hogy váltsa meg az élettől (...) Csakhogy az orvostudomány előfeltevései és a büntetőtörvénykönyv egyaránt gátat vet annak, hogy az orvos engedjen. Nem kérdi érdemes-e élni és mikor érdemes." [7]

értékpóliteizmus

Már több mint száz év telt el azóta, hogy Max Weber papírra vetette ezeket a gondolatokat. Történt-e azóta új fejlemény? Igen, mert a világban az „örök ismétlődés” törvénye valószínűleg nem rendelkezik kizárólagos érvényességgel, és az utóbbi száz évben – legalábbis némely tekintetben – megváltozott a világ. Számos országban ma már az aktív eutanázia lehetőségét is biztosítják a törvények. De a lényegét illetően igaza van Webernek, hiszen önmagában a tudománytól és a technikától csak arra kapunk választ, hogy milyen racionálisan bizonyítható vagy empirikusan igazolható ismeretekkel rendelkezünk a világról, illetve hogy mit tudunk létrehozni a számunkra rendelkezésre álló anyagi erőforrásokból, és hogyan tudjuk ezt a hatalmasra duzzadt technológiai

instrumentáriumot működtetni. De a kanti értelemben vett gyakorlati (azaz erkölcsi) döntéseket továbbra is képtelenség „tudományosan” megalapozni. A modern világot már nem „egy isten uralja”, végérvényesen beléptünk az „értékpólitizmus” korszakába. Valami lehet *szent*, annak ellenére, hogy nem szép és nem jó, valami lehet *igaz*, annak ellenére, hogy nem szent, nem szép és nem jó...

A modern vagy posztmodern világnak tehát nincs univerzális érvényű leírása és értékrendje. A Max Weber nyomdokain haladó Niklas Luhmann egyenesen úgy fogalmaz a huszadik század utolsó évtizedeiben, hogy a társadalmi részrendszerek (gazdaság, jog, művészet, tudomány stb.) saját logikáik szerint működnek, az egyik részvilág törvényszerűségeiből nem lehet büntetlenül átugrani a másikba. De bármennyire is meggyőzően érvel Luhmann, legtöbb olvasójában felébred a gyanú, hogy az emberi élet és a kultúra nagy kérdéseiről szóló diskurzusoknak szükségképpen határsértőknek kell lenniük; ezeket szinte lehetetlen beszorítani az egyik vagy a másik partikuláris nézőpont racionálisnak tűnő, de egyúttal erősen redukcionista értékrendjébe. Az ember képtelen lemondani a számára leginkább húsbavágó (elegánsabban: egzisztenciális) kérdések egyetemes érvényűnek vélt megválaszolásáról. Mindez valószínűsíti, hogy az elkövetkező évtizedekben még élesebbé válik a küzdelem a tudományt és a technikát mindenáron szakralizáló, úgynevezett *technofil* álláspont, illetve a *technofób* felfogás között, amely a technikai fejlődésben kizárólag Lucifer szellemének újjászületését és továbbélését látja.

*

Noha Max Weber az orosz kultúra alapos ismerője volt, mégsem valószínű, hogy olvasta Alekszandr Bogdanov 1914-ben megjelent *A halhatatlanság ünnepe* című elbeszélését. Bogdanov igazi polihisztor: orvos, pszichoterapeuta, számos tudományelméleti, filozófiai és közgazdasági munka szerzője. Mint politikus az orosz szociáldemokrata mozgalom egyik vezetőjeként vált ismertté. A bolsevik párt Központi Bizottságának tagjává választották, ahol eleinte Lenin tanácsadója és szövetségese, később vitapartner, végül ellenfele lett. Az 1917-es forradalom győzelme után visszavonult az aktív politikai szereptől, és a Moszkvai Vértranszfúziós Intézet igazgatója lett. Munkatársaival annak lehetőségeit kutatta, hogy miképpen tudná radikálisan meghosszabbítani az emberi életet, illetve hogyan lehetne az orvostudomány és a gyógyszeripar segítségével megőrizni az „örök fiatalság” állapotát. Az élet furcsa fintora, hogy Bogdanov viszonylag fiatalon (52 évesen) az önmagán folytatott vérátömlesztési kísérletezés áldozata lett. A rendelkezésére álló ismeretek alapján úgy gondolta, hogy egészsége és fiatalsága megőrzése érdekében felváltva kell fiatal és idősebb emberek vérével „frissítetnie” saját vérkészletét. Abban

bízott, hogy a fiatalok véréből az „erőteljes vitalitást”, az idősebbek véréből a „betegségek elleni immunitást” fecskendezi be testébe. Az 1920-as évek közepén már ismerték a különböző emberi vércsoportokat (A, AB, 0), de az Rh-pozitív és az Rh-negatív faktorok még ismeretlenek voltak. Valószínűleg ez az információhiány okozta Bogdanov halálát, mert a tucatnyi alkalommal megismételt vérátömlesztéseknél az Rh-faktorok összeférhetetlenségéről még nem tudott. [8]

fiziológiai immunelixír

Bogdanov szépíróként is figyelemre méltó műveket alkotott. Legismertebb a *Vörös Csillag* című regényutópia, illetve a *Menni mérnök* című tudományos-fantasztikus regény. De a

tudomány és a technika szinte korlátlan lehetőségeihez kapcsolódó ambivalens viszonyáról talán nem is ez a két regény, hanem *A halhatatlanság ünnepe* című elbeszélése tanúskodik a leginkább. Az elbeszélés főhőse, a halhatatlanságra szert tett zseniális kémikus, Fridé, akiről már az első sorok után kiderül, hogy ezer esztendővel korábban „(...) feltalálta a fiziológiai immunelixírt, amelynek befecskendezése megújítja a szervezet szöveteit, és elősegíti, hogy az emberek örökké fiatalok maradjanak. A középkori alkimisták, filozófusok, költők és királyok álma megvalósult...” [9] „Csupán egy veszély fenyegette a Földet – a túlnépesedés, mivel az emberek nem haltak meg.” [10] A kormányzat úgy próbálta megoldani a súlyos problémát, hogy elrendelte: egyetlen nő sem szülhetett harminc gyermeknél többet. Akik ezen felül születtek, azoknak – miután ötszáz évesek lettek – más bolygókra kellett költözniük. Ennek a furcsa szecesszióknak volt jó oldala is: az emberiség fokozatosan benépesítette, illetve „kolonizálta” a világmindenséget.

Fridé egy napon arra ébredt minden kényelemmel ellátott lakásában, hogy éppen ezer esztendővel korábban tette magát halhatatlanná. Ez a nap kiváló alkalom volt a számvetésre: végül is mire jutott ezer év alatt? A házi könyvtára tele volt az általa írott könyvekkel. Négyezer kötet. Egy idő után beleunt a vegyészethez, és más területek után érdeklődött. És mint a zsenik általában, Fridé is mindenben átlag fölötti teljesítményt nyújtott: írt verseket (tizenötezeret) és kétszáz drámát. Miután ebből is elege lett, a szobrászat és a festészet felé fordult, ahol – olykor ilyesmi is megeshet a zsenikkel – közepszerűnek bizonyult. Mikor szinte mindent kipróbált, „(...) ismét

visszatért a kémiához.” [11] Folytatta a laboratóriumi kísérleteket, és „megoldotta az egyetlen és utolsó problémát, amivel az emberiség Helmholtz óta sokáig küszködött, a szervezetek spontán keletkezését s a halott anyag élővé átalakítását. Több probléma nem maradt.” [12] Valójában csak most kezdődtek az igazi problémák! Ugyanis, ha már nincs több felfedezni való a tudományban, mihez kezdjen Fridé a következő néhány millió évben? Egyre jobban gyötörte a félelem és szorongás a jövőtől. Először a magánélet intim világában próbált vigaszra lelni. Neki „csak” ötven gyereke, kétezer unokája, tízezer déd- és ükunokája volt, ami az átlaghoz képest talán nem is tűnik olyan soknak, de a családi élet „akolmelege” végleg elérhetetlen lett számára. Családtagjai „(...) túl sokan voltak ahhoz, hogy szívébe szeretet költözzön minden egyes családtagja felé.” [13] Utolsó felesége, a hétszázötven éves Margarita Ancs – ámbár a filozófiabarátok klubjának elnöke volt – egyre inkább terhére lett. Felesége anarchista politikai nézeteivel pedig végképp nem tudott azonosulni. A lázadó természetű asszony olyan társadalmat vizionált, amelyben nem léteznek többé törvényes kötelékek. Töröljék el az államot, éljék az emberek az életüket szabadon, minden külső korlátozástól mentesen! A nők annyi gyermeket szülhessenek, amennyit szeretnének, és a Földön csak a legerősebb és legtehetségesebb emberek maradjanak, a gyengéket telepítsék át más bolygókra. Fridé elszörnyedt a borzalmas tervtől, és azonnal nemet mondott. „De hiszen te zseni vagy, nincs mit félned a lázongásoktól!...”, mondta az asszony, és ismételten támogatást kért. Mire Fridé: „Igen... Ám, mint zseni már előre látom a szörnyűséget, ami majd történik a Földön, ha a széttelepítést a polgárok szabad akarata dönti el... Olyan harc tör ki a Föld birtoklásáért, ami elpusztítja az emberiséget...” [14]

a zseni számára elviselhetetlen

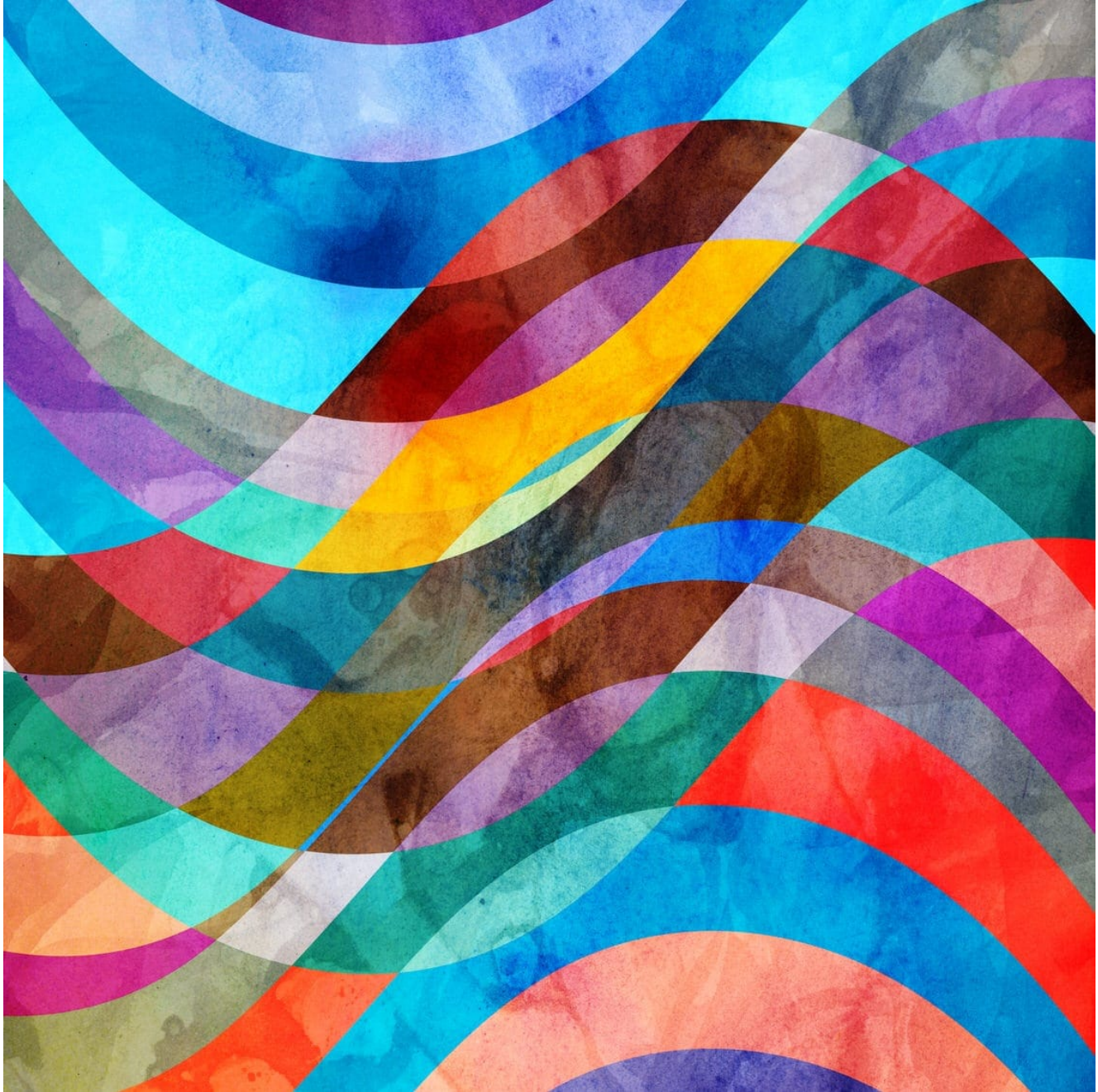
De mégsem az anarchia általánossá válása volt Fridé legnagyobb gondja. Az öröklét elviselhetetlen terhe nyomasztotta. A világban mindig minden ismétlődik, s nem is csak a materiális világban, de az ember tudatában és érzelmeiben is. „Ugyanazok a gondolatok, érzések, vágyak, tettek. És még a gondolat is, hogy minden ismétlődik, vagy ezerszer az eszünkbe jut... Ez rettenetes!” [15] Ilyen világból menekülni kell, s

ha nincs más út, akkor az öngyilkosságot kell választani. Fridé is erre jutott, és az utókorra hagyott végrendeletében így indokolta döntését: „Ezeresztendő életem során arra a következtetésre jutottam, hogy az öröklét a Földön egy folyamatosan ismétlődő kör, ami kiváltképp a zseni számára elviselhetetlen, aki mindig újra vágyik. Ez a természet újabb antinomiája. Öngyilkossággal oldom fel.” **[16]** Újra felidézte az isteni Prométheusz legendáját, aki azért ajándékozta az embereknek a tüzet, hogy a földlakók a segítségével korlátlan uralomra tehessenek szert, és maguk is szinte halhatatlanná váljanak. Prométheusz tettére emlékezve a máglyahalál mellett döntött. „Fridé megnyomta a gombot, a gyújtózsínór lánggra lobbant, s a máglya meggyulladt... Ám a vaslánc keményen tartotta... A lángnyelvek teste körül kígyóztak, s ezt sziszegték: – Minden ismétlődik!...” **[17]** Az elbeszélés utolsó mondata talányos: végül is sikerült-e Fridének megölnie magát? Valószínűleg nem, mert aki egyszer halhatatlanná, azaz istenné tette magát, az már sohasem tud visszatérni a halandók világába. Egy király, sőt – mint megtapasztalhattuk – a római pápa is lemondhat a trónjáról, de egy isten, már amennyiben valóban isten, többé nem lehet nem isten. Úgy látom, Bogdanov végkövetkeztetése nem áll távol a *Lét és idő* halálértelmezésétől: Heidegger szerint egy értelmes lény számára csak a halálba előrefutó, és onnan visszapattanó, azaz a létezés egyszeri, véges és megismételhetetlen mivoltát megtapasztaló álláspont elfogadható. Egy olyan világban, ahol mindig minden újrakezdhető és megismételhető, a jót és a rosszat sem lehetne egymástól megkülönböztetni.

*

A legtöbb ember manapság valószínűleg már úgy véli, teljesen értelmetlen, sőt, kifejezetten giccses a halhatatlanság kérdésével foglalkozni. **[18]** Egy B kategóriás hollywoodi filmben talán elmegy, de az efféle fantáziálásokat nehezen fogadjuk el komolyan veendő filozófiai értekezés tárgyaként. Mindezt nem így látja korunk egyik legismertebb művészetfilozófusa, Boris Groys: „Korábban persze mindez másképp volt. Egyáltalában nem számított kínosnak a halhatatlanságról beszélni, mivel általános volt a meggyőződés, hogy a lélek a test halála után tovább él. Éppen ezért egészen elegáns és értelmes dolognak tűnt még a földi élet során arról töprengeni,

hogy milyen utat jár majd be a lélek a halál után, s mindenekelőtt azt a kérdést megtárgyalni, hogy a lélek melyik része tekinthető potenciálisan halhatatlannak, illetve melyik része halandó (...).” [19]

A platóni filozófiától a modernitásig az ún. *metanoia* problémája (azaz a lélek átköltözése egy másik világba) számított minden filozófia kardinális kérdésének. De a modern kor fontos hozadéka, hogy a személyes halhatatlansághoz kapcsolódó anticipációk egyre hiteltelenebbé váltak, noha a tény tudomásul vétele korántsem

ment könnyen. Mert ha egyedül a test válik a világban élő ember egyetlen vonatkoztatási pontjává – halandóságának be- és elismerésével párhuzamosan –, a világban betöltött helye is kétségessé lesz. Sokan úgy igyekeznek megoldani a dilemmát, hogy testüket függetlennek tekintik a lelküktől (és az időközben „halottá nyilvánított” Istentől), illetve azt is természetesnek tekintik, hogy mint beszélő, cselekvő lény teljes egészében térbeli koordináták közé szorultak. Így lehetett az osztály, a rassz, illetve napjainkban a gender az emberi cselekvés újabb vonatkoztatási keretévé, ahol is a természeti meghatározottságokat egyre inkább felváltották a társadalmi (ön)determinációk. Mindez alapvetően befolyásolja a *metanoia* transzformációs lehetőségeit. Ha nincs többé lélek, esetleg a test (illetve a holttest) lehet a halhatatlanság szállítója. A holttest persze elpusztul. „A rothadás lefolyása azonban elvben végtelen, azaz sohasem mondhatjuk, hogy ez a folyamat majd egyszer definitív módon véget ér, mivel a test maradványait még sokáig azonosítani lehet. De még abban az esetben is, ha a holttestnyomokat már nem lehet azonosítani, akkor sem arról van szó, hogy a test végleg eltűnt, csak annyit jelent: a test elemei, azaz a molekulák és az atomok stb. az egész világmindenségben szétszóródtak, a test a világmindenséggel gyakorlatilag egységet képez, vagy ha úgy akarjuk: az egész egy szervek nélküli testté vált.” [20]

új helyre költözik

Ez az új, nyilvánvalóan kozmikus perspektíva, új lehetőséget teremt a *metanoia* számára. Nem a lélek, hanem a test igyekszik halhatatlanná válni. A nyugati világ polgárainak egy része hasonlóan anticipálja a test továbbélésének lehetőségeit, mint tette azt korábban a lélekkel kapcsolatban. Groys a *heteronoia* kifejezéssel illeti a test túlvilági transzformációinak újabban divatos vízióit – bár, ha az egyiptomi múmiákra gondolunk, a test halhatatlanságának eszméje még régebbinek tűnik, mint a lélek halhatatlansága. Mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy Groys a Foucault által bevezetett *heterotópia* fogalmára gondol, vagy inkább fejleszti tovább. A test lélektől „szabadulása” után új helyre költözik: a temetőbe. Foucault, írja Groys, a temető mellett a múzeumot vagy éppen a könyvtárat nevezi meg mint a heterotópiák eminens megjelenésformáit. A test – azáltal, hogy újfajta életidő veszi kezdetét – transzcendentálja a temetőt vagy éppen a múzeumot. „Így az

ember egyfajta heteronómiát él meg, már az élete során a testét mint holttestet 'éli meg'. Innentől nem azt kérdezzük, hogy honnan jön, hanem hogy hová viszik a halála után – s éppen ezt a heterotopikus végpontot tekinti világszemlélete kiindulópontjának.” [21]

Az európai filozófiát jó ideje foglalkoztatja a holttest metafizikája. A 19. század dekadens mozgalmi épp a holttest-metafizika kérdései körül forogtak. Groys Walter Benjamin allegória-értelmezésére utal. De ide kapcsolódik Jacques Derrida dekonstruktivizmusa is. Derrida egyfajta posztmortalis szétesést tematizál, amely már a „valódi életben” megkezdődött. Örökké tartó testi bukás, amelynek se vége, se kezdete. Groys szerint ehhez kísértetiesen hasonló jelenségekkel találkozunk napjaink tömegkulturális imaginációjában is. „Itt is jobbra lélek nélküli, halhatatlan testekkel van dolgunk. Leginkább vámpírok, zombik, klónok és élő gépezetek, azaz különféle halhatatlan lények állnak napjaink tömegkultúrájának centrumában.” [22]

Mégis, a testi halhatatlanság igazi színterei a kulturális archívumok, s kiváltképpen a művészeti gyűjtemények. A művészeti múzeumok a halott dolgok tárolásának eminens terepei. A megőrzött, illetve kiállított tárgyak már elvesztették kapcsolataikat az életgyakorlattal, defunkcionalizálódtak, mert pusztán látványosságként kínálják. A műalkotások vámpírszerű életet élnek: csak úgy, mint a vámpírokat, óvni kell mindegyiket a napfénytől. A modern avantgárd elsődleges céljának tekintette, illetve tekinti, hogy a tiszta testiséget, azaz a holttestszerűt demonstrálja. Az avantgárd művészet kitartó harcot vív az átlagos műélvezővel, aki interpretációk, historizálások

formájában megkísérel „lelket” vetíteni a műalkotásokba. Ezzel viszont a néző megakadályozza a heteronómia lehetőségét. A néző megpróbálja világi perspektívából szemlélni a műalkotást, ahelyett, hogy perspektívát váltana, és a világot muzeális perspektívából szemlélné, azaz megtanulná a világot holttestként megtapasztalni. A művészet ezt a hamis reakciót egyre radikálisabban igyekszik visszaverni: mindent megtesz a tapasztalati világ még inkább holttestszerű redukciója érdekében. A művészi ábrázolás világa egyre sivatagosabbá, szétesettebbé, referenciáját-vesztetté válik. Groys Malevics *Fehér alapon fekete négyzet* című képét tekinti a halott test egyik legtisztább projekciójának. [23]

megismételhetetlen élettartam

Groys *A művészet ereje* című kötetében újra visszatér a művészi ábrázolás biopolitikai aspektusaihoz. A modern technológia egyik legfontosabb jellemzője, hogy a

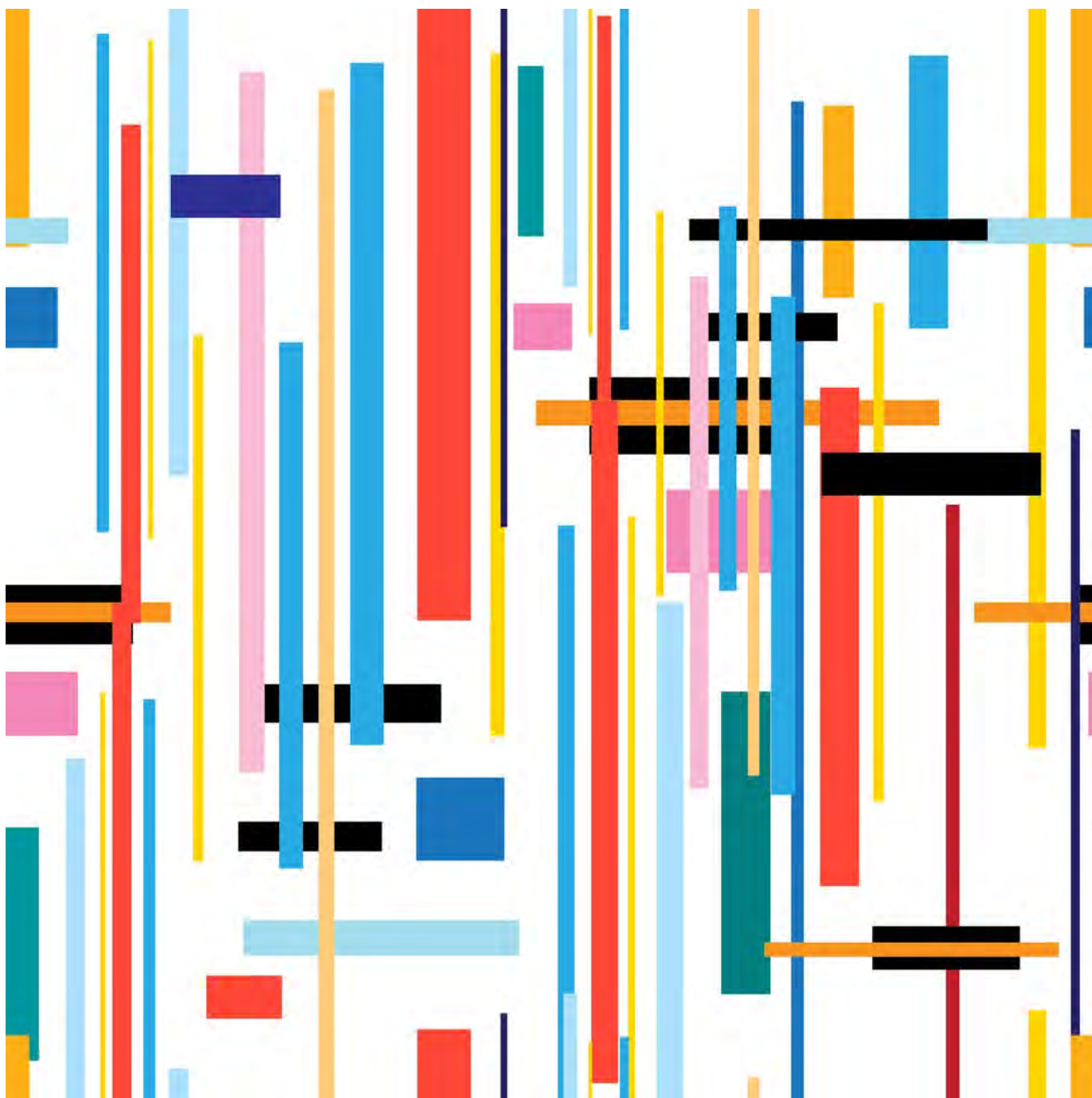
megfigyelő szinte képtelen különbséget tenni a *természetes* vagy *organikus*, illetve a *mesterséges* vagy *organizált*, azaz technológiailag előállított dolog között. „Ezt bizonyítják a géntechnológiával módosított ételek, továbbá az arról folytatott – napjainkban egyre hevesebb – viták, hogy milyen kritériumok alapján döntjük el, mikor kezdődik és mikor fejeződik be az élet.” [24] Szintén bajban vagyunk, ha az emberi élet természetes folytatását próbáljuk megkülönböztetni az élet mesterséges eszközökkel történő meghosszabbításától. Mint amikor a sci-fi filmekben az élőlény bőre alatt robot rejtőzik, vagy fordítva: a robotnak érző „emberi” lelke van. „A valódi élőlény és mesterséges hasonmása közötti különbséget sokan csak a képzelet játékanak tekintik, olyan gyanúnak vagy feltételezésnek, amelyet megfigyelés útján nem lehet sem igazolni, sem cáfolni. De ha valami tetszés szerint reprodukálható vagy pótolható, elveszíti egyedi, megismételhetetlen időbélyegét, egyszeri, megismételhetetlen élettartamát, végső soron azt, ami az élőt élővé teszi.” [25] A természetes és a mesterséges közötti különbség kizárólag narratív és dokumentatív lehet, mondja Groys, ami egyúttal esélyt kínál a művészetnek, hogy az egyedi jelenségeket történetekbe ágyazva élővé és megismételhetetlenné alakítsa az ember

tapasztalatait: „A művészeti dokumentáció annak a művészet, hogyan csináljunk a mesterséges dologból élő, a technikai gyakorlatból eleven tevékenységet – bioművészet ez, és ugyanakkor biopolitika is egyben.” [26]

*

A modern esztétikai tapasztalat e különös, „nekrofil” fordulatát készítette elő a 19. második felében élt orosz filozófus-különc, Nyikolaj Fjodorov is, noha eredetileg egészen más szándék vezérelte, mint az avantgárd képzőművészeket. Fjodorovról jó ideje ádáz viták folynak Oroszországban. Némelyek szerint monomániás őrült volt, aki a „vak tyúk is talál szemet” alapon megsejtett ezt-azt, mégsem kell komolyan venni. Mások azt mondják: az utolsó ötszáz évben nem született hasonló szellemi nagyság Európában, személyéhez legfeljebb Leonardót lehet mérni. Mi is rejlik hát e különös ember és e különös tanrendszer mögött? Fjodorov, aki a moszkvai Rumjancev múzeum könyvtárosa lett az 1860-as években, minden tekintetben különcnek számított. Életében egyetlen könyvet sem jelentetett meg, de halála után két évvel, 1905-ben, két tanítványa *A közös ügy filozófiája* címmel két kötetben kiadta „tollba mondott írásait”. Fjodorov gigaprojektuma voltaképpen két elemre épült. Teóriája egyik része vallási alapokon nyugvó technicista utópia, amelyben a kozmosz meghódítását összekapcsolta a keresztény hit univerzális elterjesztésének feladatával. Szerinte ugyanis a Biblia helyes értelmezése megköveteli a krisztusi üdvösség hatókörének kozmikus méretű megismertetését. Ha léteznek értelmes lények az univerzumban, akkor az embernek kötelessége, hogy találkozzanak a kereszténység eszméivel. Fjodorov másik „ötlete” a halottak feltámasztásával kapcsolatos. Szerinte ez nemcsak tudományos lehetőség, de morális kötelesség is. „... minden erőnket erre a célra kell összpontosítanunk, és csak akkor reménykedhetünk az olyan – látszólag egymástól független – problémák, mint a háború, a szegénység és a környezetpusztítás sikeres megoldásában, ha az egész emberiség a feltámasztás feladatának veti alá magát.” [27] Amint Groys is megemlíti, Fjodorov úgy tekintett a Rumjancev múzeumra, mint a halhatatlanok társadalmának utópikus modelljére. Egyfajta osztársadalmi *heteronoia* lehetőségében hitt, amelynek egyúttal

heterotópiává kellett volna átalakulnia, hogy az egész emberiség életterévé lehessen. Fjodorov az államban valamiféle múzeumot látott, a benne lévő emberek pedig műalkotások lettek volna.

Nézetein egész élete során mindenki nevetett, pedig ő volt az, aki a géntechnológiától kiindulva, a nanotechnológián át az internetig (!), számtalan, csak napjainkban realizálódó ötlet ősatyjának tekinthető. Tőle származik a könyvtárközi kölcsönzés ötlete. Ha csak ennyi fűződne Fjodorov nevéhez, akkor is megérdemli, hogy ne

feledkezzünk el róla. Fjodorov magánéleti aszketizmusát különös módon egészíti ki alkimista/okkultista aktivizmusa, hiszen mint Eliade írja: „Az alkimista a maga részéről arra törekszik, hogy teste, teste fiatalsága, ereje és hajlékonysága meghosszabbításának álmát megvalósítsa.” [28] Ezért az okkultista nézőpontjából az emberi aktivitást nélkülöző természet önmagában vad és kegyetlen, az emberi tudásnak és az ember által készített technikának kell megszelídítenie.

kimeríthetetlen energiai átalakulások

De a szovjet korszak első marxista művei is jórészt ezeket a víziókat ismételték. Például Ivan Szkorcov-Sztyepanov, az 1926-ban megjelent, *A történelmi materializmus és a modern*

természettudomány című tankönyvében írja: „Lehetetlen nem felismerni a természet durva, barbár, pusztító, romboló folyamatait (...) Hol van itt a mindig emlegetett 'providencia', 'harmónia', 'célszerűség'? Ezek a vak természet vak folyamatainak vad tettei! Ennél összehasonlíthatatlanul értelmesebben, célszerűbben cselekszik az ember, amikor alkotó módon... behatol a természeti folyamatokba, és elkezd azokat kontrollálni, szabályozni, irányítani.” [29] „Új világot kell alkotni!” – állítja Gorkij is, s ezzel tulajdonképpen visszatalál fiatalkori antropozófus-gnosztikus énjéhez. Gorkij korai alkotói korszakának figyelemre méltó művében, az *Ember* című poémában megelőlegezte a „szocialista Übermensch” gondolatát. A mű legfontosabb mondanivalója rímél „az Isten halott” elhíresült nietzschei formulára. Az embernek le kell küzdeni természeti meghatározottságát, és az értelem határt nem ismerő teremtő erejére támaszkodva a trónjáról letaszított Isten helyébe lépni. Mindezekből egyenesen következik, hogy Gorkij a legkevésbé sem volt materialista. Oswald és Bogdanov energetizmusát továbbgondolva, a materiális jelenségek alapját a kimeríthetetlen energiai átalakulásokban látta, amelyet – hite szerint – a felsőbbrendű ember akaratlagosan irányít. Az anyag fogságából felszabadított energia révén az új ember még a halált is képes legyőzni.

Nyilvánvaló, írja Groys, hogy Fjodorov nézeteiben kiemelt jelentőségű a szembenállás a 19. századi szocialista tanok utópisztikus egyenlőségeszméjével. Mindezt kiegészíteném azzal, hogy Fjodorov a maga különös módján rámutatott a teleologikus

történelemfelfogás legnagyobb gyengéjére: a haladás csak azon az áron valósítható meg, hogy a jövőbeli sikeres nemzedékek eszközként veszik igénybe a kortársakat, illetve az előző generációkat a saját boldogságuk elérése érdekében. „A szocializmus úgy működik, hogy kizsákmányolja a halottakat az élők javára – a jelenleg élőket pedig a jövőbeli nemzedékek javára.” ^[30] Ez pedig elfogadhatatlan, mondja Fjodorov, hiszen a jól ismert kanti imperatívuszt, hogy „az embertársadat sohase használd eszköz gyanánt!”, nem pusztán *horizontálisan* kell érteni (tehát nemcsak az éppen élő, „kortárs nemzedékekre”) – a parancsnak „vertikálisan felfogott” értelme is van: a kategorikus imperatívusznak a korábban élt nemzedékekre is vonatkoznia kell. A halottak feltámasztása és a természet korlátlan tökéletesítésének eszméje, a publicisztikai és a kvázi-filozófiai irodalom mellett, a kor szépirodalmi műveiben is megjelent. Példaként érdemes idézni Platonov *Munkagödör* című regényéből, mikor a főhős egy halott fölött mondott beszédében Lenin balzsamozásának értelmét abban látja, hogy majd valamikor, a szovjet tudomány fejlettebb szintjén, újra fel lehet őt támasztani.

Jó néhány évvel ezelőtt olvastam, hogy orosz genetikusok kijelentették: bármikor képesek klónozásra alkalmas sejteket kinyerni a százéves múmiából. Platonov másik kisregényében, *Az ifjúság tengerében* a mű egyik szereplője (Viszokovszkij agronómus) azt „(...) remélte, hogy az állatvilág korábban megrekedt evolúciója a szocializmus korszakában újra nekilendül, és minden szegény, bundás élőlény, amely ma ködösen gondolkodik, a tudatos létezés szintjére emelkedik (...) a kommunista természettudomány az ember közeli rokonává avatja a földi flórát és faunát (...)” A

mű másik szereplője, ha lehet, még ennél is tovább megy, amikor így válaszol: „A maga legmerészebb álma sem tudja túlszárnyalni a pártunk által nyújtott távlatokat (...). Az eleven és a holt természet közé örök hidat emelünk.” [31]

*

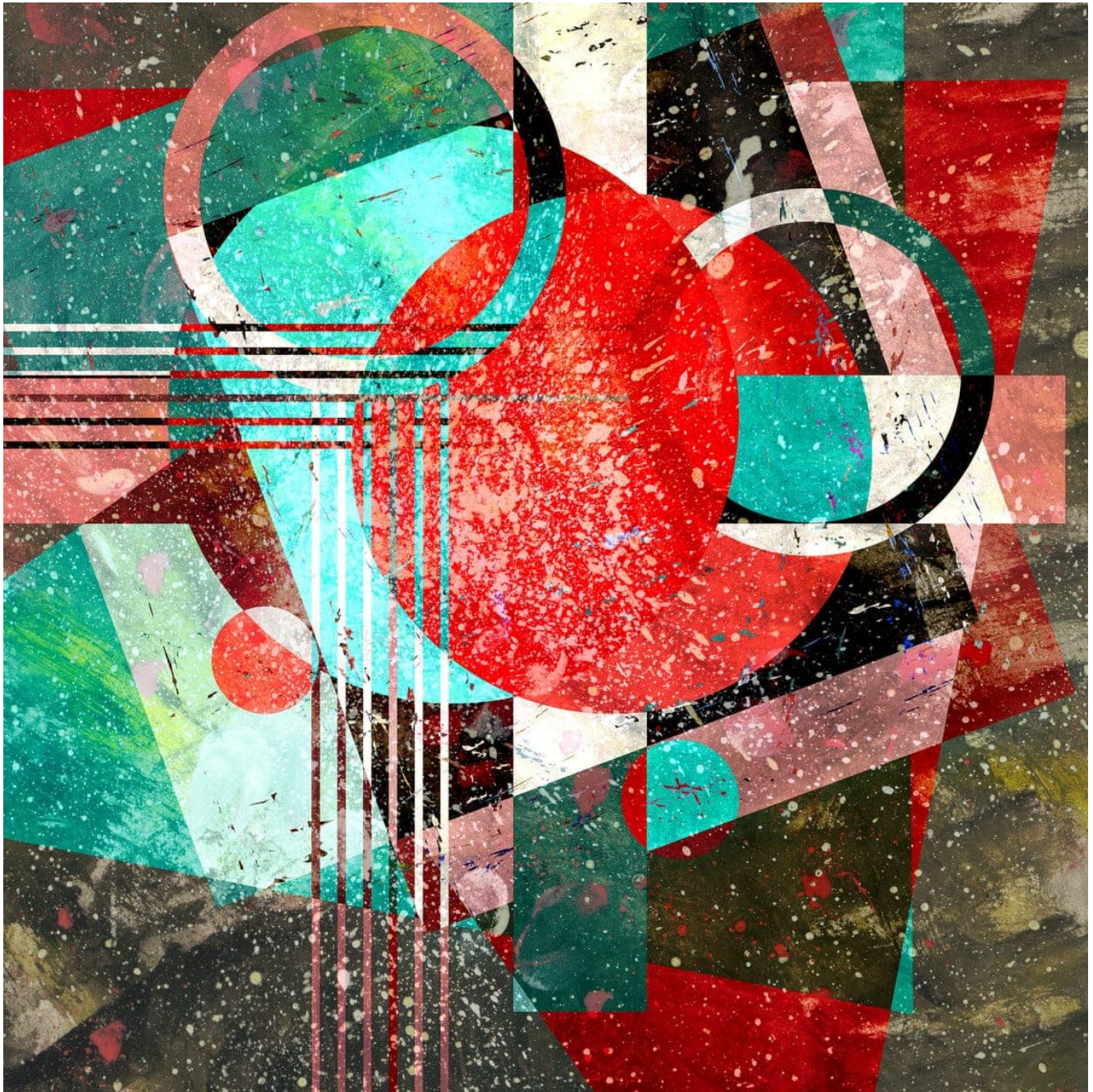
Az orosz kozmisták remélték, hogy a tudomány és technika termékeny kooperációjának köszönhetően lassan eltűnnek a betegségek, és az ember számára rövidesen az örök élet lehetősége is valósággá válhat. A modern ipari civilizáció egyik legelszántabb kritikusa, Ivan Illich ezzel éppen ellenkező következtetésekre jutott. Az *orvosi Nemezis. Az egészség kizsákmányolása* című könyvének első oldalán olvashatjuk: „Az üzleti vállalkozásként működő egészségügy veszélyezteti leginkább az egészséget.” [32] Illich szerint a mindennapi élet medikális gyarmatosítása azt jelenti, hogy az orvostudomány mint a modern társadalom kitüntetett szereplője – a gyógyszeriparral szövetkezve – monopolizálja a beteg emberekről gondoskodást. Már a könyv címe (*Nemezis*) sem nélkülözi a provokációt, jegyzi meg Thierry Paquot, Illich egyik életrajzírója. [33] Nemezis mitológiai alak, görög istennő, az éjszaka lánya, aki az istenek nevében bosszút áll az embereken, amiért azok a saját kezükbe kívánják venni sorsuk irányítását. A bosszú istennője igazából Prométheusz ellentéte. Illich könyve argumentatív értekezés, amely a prométheuszi ember határt nem ismerő hatalomvágyának és mértéktelen büszkeségének árnyékos oldalára figyelmeztet, s közben szemléletes példák százaival illusztrálja a „strukturális iatrogenézis” által okozott bajokat. „Az 'iatrogenézis' a görög *iatrosz* (orvos) és a *genesis* (eredet) szavak összetételéből keletkezett. Szűkebb értelemben az iatrogén betegségek nem is léteznének, ha a kezelést nem az orvosi szakma előírásainak megfelelően végezték volna.” [34] Első olvasatra úgy tűnhet, mintha Illich a magyar ember számára jól ismert szólásra utalna: „A műtét sikerült, de a beteg meghalt.” A szerző nagyító alá veszi a modern technika és az orvostudomány szimbiózisáról szóló szakirodalmat, és megdöbbenő adatokkal támasztja alá alaptézisét. Egyik szemléletes példája: az Egyesült Államokban már a múlt század második felében szinte minden évben egymillió ember (a kórházban ápoltság 3-5 százaléka) mutatott negatív reakciókat a számára előírt gyógyszerekkel szemben. Angliában és az Egyesült Államokban a felnőttek több mint kétharmada naponta legalább egy gyógyszert

bevesz. „Sokan olyan gyógyszereket fogyasztanak, amelyeket nem vetettek alá megfelelő teszteknek, hogy meggyőződjenek a káros mellékhatásokról, illetve valódi hatékonyságukról; mások szennyezett termékeket kapnak, vagy már lejárt használati idejűeket. Megint mások hamisított termékeket vásárolnak. Némelyek olyan gyógyszereket fogyasztanak, amelyek más gyógyszerekkel kombinálva súlyos mellékhatásokkal járnak, megint másokat nem megfelelően sterilizált vagy éppen hibás orvosi műszerekkel kezelnek.” [35]

kontrollmechanizmusok

A *klinikai iatrogenesis* mellett legalább olyan fontos a *szociális iatrogenesis* által előidézett bajokra figyelni. Ez többek között azt jelenti, hogy a medikalizálás egyre inkább

túlmedikalizálásba csap át, ami mögött gyakorta a gyógyszeripar és az orvosi műszergyártás profitéhsége áll. S valóban, a tévéreklámok kilencven százaléka (függetlenül attól, hogy állami vagy kereskedelmi csatornákról van szó) nálunk is a gyógyszerek, gyógyhatású készítmények vagy az egészségügyi szolgáltatások „megvásárlására” ösztönzik a nézőket. Mindez kiegészül a politikai hatalom kontrollmechanizmusainak exponenciális növekedésével: a fejlett nyugati világban minden ember születésétől haláláig elsősorban *páciens*, akiről az egészségügyi intézmények adatgyűjtő és adattároló tevékenységének köszönhetően elképesztően sok szenzitív információval rendelkezik a hatalom. A társadalom exponenciálisan növekvő medikalizálása az állami költségvetést sem hagyja érintetlenül. Egy ország fejlettségét azon is mérik, hogy a költségvetés hány százalékát fordítja egészségügyre, mennyi orvos, baba, nővér, mentős stb. jut ezer lakosra.

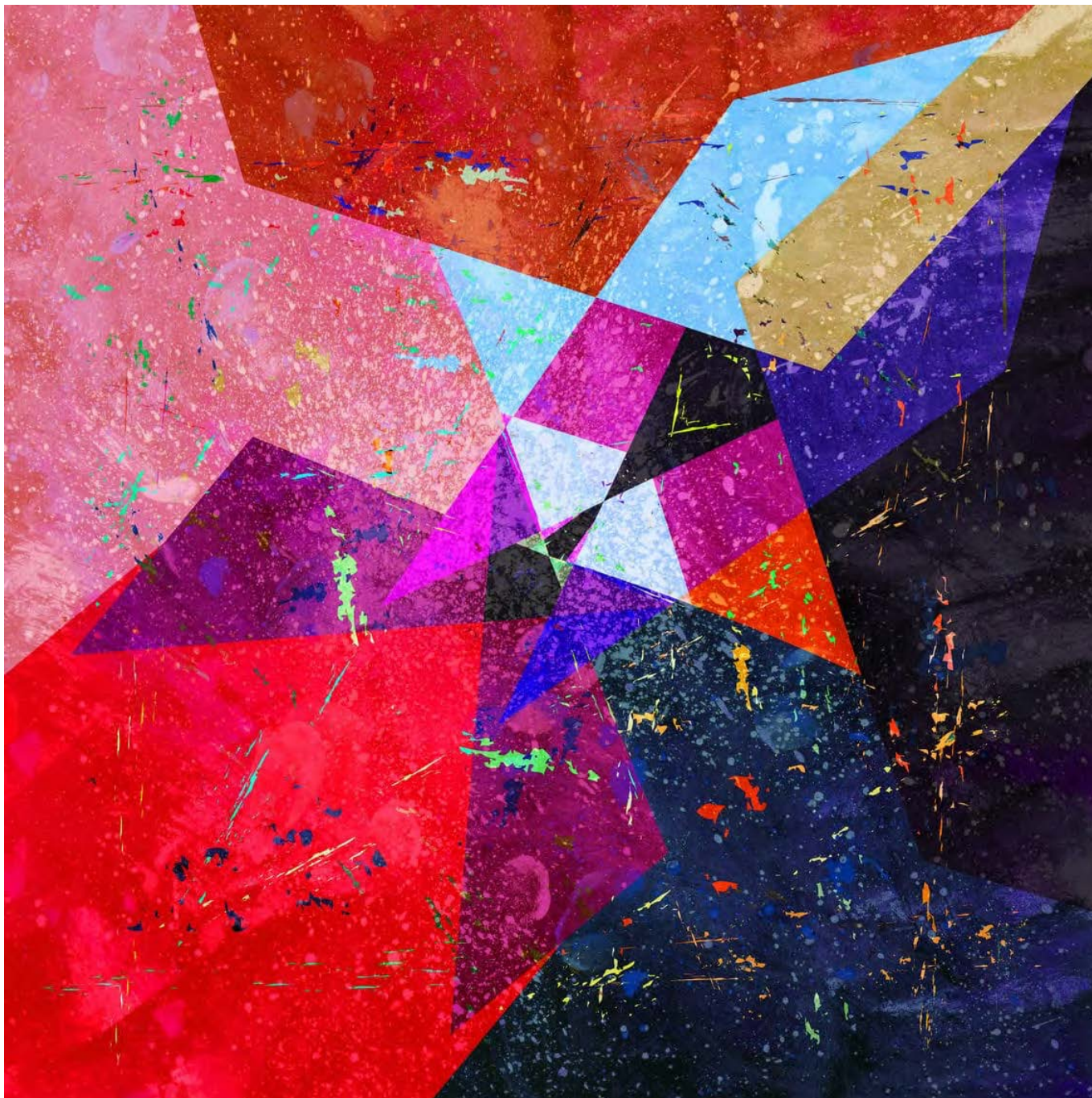
Egy laikusnak nagyon nehéz megítélni, hogy Illich érvelésében hol húzódik a határ a megalapozottnak tekinthető technika- és tudománykritika, illetve a medicinával szemben érzett generális ellenszenv között. Abban valószínűleg igaza van, hogy az egészségügy, a gazdaság profitmaximalizáló törekvése és a politikai hatalom egymásra találása – amit nem is olyan nehéz a Foucault-féle *biohatalom* „intelligens változataként” értelmezni – nagyon is alkalmas eszköz lehet az ember kiskorúsításához. Egyre szűkül a terep, ahol az ember saját maga dönthet élete (és halála) legintimebb kérdéseiről. Néha úgy tűnik, mintha a modern medicina az orosz

kozmisták vízióját szeretné megvalósítani, mert rendre azt sugallja, hogy az orvostudomány képes az élet vég nélküli meghosszítására vagy legalábbis a fájdalom megszüntetésére. Jean-Pierre Dupuy, akit világszerte Illich egyik leghűségesebb tanítványaként emlegetnek, számos munkájában hiteles és világos magyarázattal szolgál, miként értelmezzük a mester szavait: „Illich kritikája semmiképpen sem arra szólítja fel a pácienseket, hogy vegyék vissza az élet fölötti hatalmat, amit a medicina elvett tőlük.” [36] Az egyik 1990-ben tartott hannoveri előadásában nagyon egyértelműen foglalt állást: „Nem gondolom, hogy a polgároknak szükségük lenne arra, hogy az államok rájuk testálják a nemzeti egészségpolitika feladatait. Nekünk, átlagembereknek kell inkább képesnek lennünk, hogy bátran nézzünk szembe némely alapigazsággal: sohasem tudjuk a fájdalmat kiküszöbölni, némely betegségünkből sohasem tudunk kigyógyulni, végül pedig mindannyian meg fogunk halni. Mint gondolkodó lényeknek el kell fogadnunk azt a tényt is, hogy az egészségre törekvés egyúttal egészségügyi problémákat is generál. Egyszerűen nem léteznek tökéletes tudományos és technikai megoldások. Inkább azt a feladatot kell valamiképpen megoldanunk, hogy legyen erőnk életünk minden napján számot vetni a 'conditio humana' esetlegességével és törékenységével.” [37]

önálló sors

Úgy látom, Illich álláspontja a Heidegger-féle technika-interpretáció közeli rokonának tekinthető. [38] Mint erre Kovács Gábor is utal, Heidegger szerint a technika – kiváltképpen a modern technika – lényege túlmutat önmagán, vagyis olyan igazság lehetőségét villantja fel, ami már nem technikai. Az olyan, Heidegger által bevezetett fogalmak, mint *Gestell* (állványzat) és *Entbergung* (feltárás) jó esetben annak lehetőségét is felkínálják, hogy technikai instrumentáriumaink mögé nézzünk, és rákérdézzünk totálisan technicizált létünk értelmére. Igaz persze, hogy a technika és a technológia heideggeri értelmezése nem könnyíti meg az olvasó dolgát. Hiszen Heidegger azt is írja, hogy a modern technika működése túlmutat a cél-eszköz reláció megszokott értelmezési keretein, és a technikának már önálló sorsa (*Geschick*) van, azaz nem az ember, hanem a technika/technológia rendelkezik autonómiával. [39] De ha nem az embernek, hanem a technikának van valódi önállósága, reménykedhetünk-e abban, hogy értelmes választ adhatunk az ilyen

kérdéseinkre: tartalmasabb és értelmesebb lesz-e az életünk attól, hogy félévenként cseréljük mobiltelefonunkat, hogy húszféle vitamint szedünk naponta, hogy a bevásárlóközpontokban órákig böngésszük a élelmiszerek csomagolásán található adalékanyagok listáját...?

Jacques Ellul írja, hogy a technika lényege az *amorális funkcionalitás*, vagyis a technika kivonja magát a megszokott erkölcsi kategóriákkal (jó/rossz) történő meghatározás alól. „A technika nem viseli el a morális ítéleteket. A műszaki szakember nem tolerálja,

ha valaki morális szempontokat érvényesítve szeretne beavatkozni a munkájába: neki szabadnak kell lennie. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a kutatónak/fejlesztőnek egyáltalán nem kell felvetnie a jó vagy a rossz kutatásának engedélyezését vagy tilalmát. Ő csak teszi, amit *tesz*.” [40]

*

Az utóbbi fél évszázadban sok ezer tanulmány és doktori értekezés látott napvilágot Illich és Dupuy technikafilozófiai munkáiról, ami egyértelműen bizonyítja, hogy mindkét gondolkodó belépett a huszadik század klasszikus szerzőinek sorába. Persze a világ azóta is „fejlődik” – jó és rossz értelemben egyaránt. Illich és Dupuy még éppen megélhették az informatika, a mesterséges intelligencia és a robotika korának beköszöntét, de a legújabb idők techno-diktatúrájának elemzését már nem. Persze az is világosan érzékelhető, hogy a lényeg nem sokat változott, inkább csak „fokozódott a nemzetközi helyzet”.

az én agyam nagyobb

Például Thomas Ramge az *Ember és gép* című kis könyvében írja, hogy a mesterséges intelligencia (MI) fejlesztésében döntő fordulatot jelentett az 1956 nyarán Dartmouth-ban tartott

konferencia, amelyen a korszak „leginnovatívabb” informatikusai, kibernetikusai, pszichológusai és közgazdászai vettek részt. [41] A konferencia legfontosabb üzenete meglehetősen prózai volt: tovább kell növelni a kutatások anyagi finanszírozását. A résztvevők szinte eufórikus állapotba kerültek ettől a felhívástól, és egymásra licitáltak a felajánlásokkal. Az amerikai egyetemeken már azokban az években is hatalmas összegeket fektettek az informatikai kutatásokba. Az amerikai hadsereg és az olyan óriásvállalatok, mint az IBM jelentős erőforrásokat áldoztak az intelligens robotok fejlesztésére. S mindezt már azokban az években is folyamatos reklámkampányok támogatták. Például „a Westinghouse Electric hatalmas robotja hamarosan megjelent az amerikai tévécsatornákon, és közölte a nézőkkel: 'Az én agyam nagyobb, mint a tiéd'.” [42] És ha a robot többet tud, mint a tervezője, akkor ez mégiscsak új helyzet. A felhőtlen optimizmus mellett jól érzékelhetőek az általános, legtöbbször szemantikai zavarodottság jelei is. Ramge írja: napjainkban „Európában a

robotokat ellenségnek, Amerikában cselédnek, Kínában kollégának, Japánban barátoknak tekintik” [43] – mármint az emberek, mert ilyen megkülönböztetésre csak mi vagyunk képesek.

1. Kovács Gábor: **A magunk építette majomketrectől a pszichopolitikáig. A technológiai civilizáció mint patológikus világvalóság – kultúrkritikai értelmezések.** Liget, 2023. 01. 04. 4-40. ↑
2. Weber, Max: 'A tudomány mint hivatás'. In: Uő. *Tanulmányok.* Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 127-155. Ford.: Wessely Anna. Weber tanulmánya egy eredetileg 1917-ben tartott egyetemi előadás szerkesztett változata, amely először 1919-ben jelent meg. ↑
3. I. m. 137-138. ↑
4. I. m. 138. ↑
5. I. m. 138. ↑
6. I. m. 138. ↑
7. I. m. 143. ↑
8. Erről lásd Vöhringer, Margarete alaposan dokumentált tanulmányát: *Im Proletformat – Medien für Transformationen und Transfusionen im Russland der 1920er Jahre.* In: Lauper, Anja (Hg.). *Transfusionen, Blutbilder und Biopolitik in der Neuzeit.* Diaphanes, Zürich–Berlin, 2005. 199-210. ↑
9. Bogdanov, Alekszandr: *A halhatatlanság ünnepe.* Galaktika, 2018. február, 104. Ford.: Földeák Iván. ↑
10. I. m. 105. ↑
11. I. m. 106. ↑
12. I. m. 106. ↑
13. I. m. 106. ↑
14. I. m. 108-109. ↑
15. i. m. 111. ↑
16. I. m. 112. ↑
17. I. m. 112. ↑
18. Az utóbbi húsz évben több írásomban is érintettem ezt a problémakört. A legfontosabbak: *Az orosz (szovjet) univerzalizmus árnyoldalai.* In: Kiss Lajos András: *Az eltűnt lelkiismeret nyomában.* Liget, 2001. 36-44; Kiss Lajos András: *A szocialista übermensch.* Rasszihigénia, eugenika és a halhatatlanság fantazmái Szovjet-Oroszországban (1918-1928). In: Reszler Gábor (szerk.): *A pedagógia szolgálatában.* Tisztelgő írások dr. Sallai József 80. születésnapjára. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2016. 192-201. ↑
19. Groys, Boris: *Politik der Unsterblichkeit.* In: Uő. *Die Kunst des Denkens.* Philo Fine Arts, Hamburg, 2008. 35. ↑
20. Groys, i. m. 37. ↑
21. Groys, i. m. 38-39. ↑
22. Groys, i. m. 40. ↑
23. Lásd még Codrina Laura Ionita érdekes tanulmányát Malevicsről. *L'au-delà du visible ou l'abstraction dans l'art.* In:

Philosophia – Studia Universitatis Babeş-Bolyai. 2010/1. 107-123. ↑

24. Groys, Boris: *A művészet ereje*. MMA Kiadó, Budapest, 2022. 72. Ford.: Pálfalusi Zsolt. ↑
25. I. m. 73. ↑
26. I. m. 74. ↑
27. M. Young Jr., George: *Az okkultizmus Fjodor-féle változata*. In. Rosenthal, Bernice Glatzer: *Az okkult az orosz és a szovjet kultúrában*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004. 216. ↑
28. Idézi Young, i. m. 227. ↑
29. Idézi Agurszkij, Mihail: *Velikij jeretyik* (Gorkij kak religioznij miszlityel). Voproszi filozsifii, 1991/8. 56. ↑
30. Groys, *Politik...*, i. m. 44. ↑
31. Platonov, Andrej: *Munkagödör*. Európa könyvkiadó, Budapest, 1989. 220. Ford: Király Zsuzsa és Vári Erzsébet. ↑
32. Illich, Ivan: *Némésis médicale*. L'exploration de la santé. Fayard, Paris, 2021. 35. ↑
33. Paquot, Thierry: *Ivan Illich*. Denker und Rebell. Verlag C. H.Beck, München, 2017. 87. Ford.: Henriette Cejpek és Barbara Duden. ↑
34. Illich, *Némésis...*, 74-75. ↑
35. I. m. 78. ↑
36. Idézi Paquot, i. m. 94 ↑
37. Idézi Paquot, i. m. 94. ↑
38. Kovács, i. m. 4-7. ↑
39. Erről lásd Dupuy, Jean-Pierre: *Pour un catastrophisme éclairé. Quand l'impossible est certain*. Éditions du Seuil, Paris, 2002. 67. ↑
40. Idézi Besnier, Jean-Pierre: *Demain les posthumains. La futur a-t-il besoin de nous?* Fayard/Pluriel, Paris 2012. 27. ↑
41. Ramge, Thomas: *Mensch und Maschine*. Wie Künstliche Intelligenz und Roboter unser Leben verändern. Philipp Reklam GmbH & Co. KG., Ditzingen, 2018. 32. ↑
42. I. m. 34. ↑
43. I. m. 20. ↑

kép | adobe.com